

154945

SERPİL GÜMÜŞDERE
No:99

ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİ VE KÖLELİK

(Yüksek Lisans Tezi)

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özel Hukuk
1985

Tez Danışmanı

Doç.Dr.Belgin Erdoğan
İstanbul Hukuk Fakültesi
Roma Hukuku
Anabilim Dalı Başkanı

İ Ç İ N D E K İ L E R

GİRİŞ

Sayfa

1

BİRİNCİ BÖLÜM ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİ

I. ROMA HUKUKUNDA ŞAHİS KAVRAMI	3
A. ROMA HUKUKUNDA ŞAHSİYETİN BAŞLANGICI	7
1. DOĞAN ÇOCUĞUN HUKUKİ DURUMU	8
2. ROMA'DA DOĞUM KAYITLARI	9
B. ŞAHSİYETİN SONA ERMESİ	10
II. TÜRK HUKUKUNDA ŞAHİS KAVRAMI	12
A. GENEL OLARAK	12
1. HAKİKİ ŞAHİSLAR	13
2. HÜKMİ ŞAHİSLAR	13
B. ŞAHSİYET KAVRAMI	14
1. ŞAHSİYETİN BAŞLANGICI	15
2. ŞAHSİYETİN SONA ERMESİ	16
III. ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİ	17
A. ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİNİ BELİRLEYEN STATUS'LAR	18
1. STATUS LIBERTATIS (HÜRRİYET DURUMU)	19
2. STATUS CIVITATIS (VATANDAŞLIK DURUMU)	20
a) Doğum Yolu İle	22
b) Azat Etme Yolu İle	22
c) Vatandaşlık Hakkı Tanınması Yolu İle	23
3. STATUS FAMILIAE (AİLE DURUMU)	23
B. ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİNİ DARALTAN HUSUSLAR	26
1. Liberti (Azatlılar)	26

2. Infamia (Şerefsizlik)	27
3. Din	27
4. Sınıflar ve Colonus	28
5. Cinsiyet	28
IV. TÜRK HUKUKUNDA HAK EHLİYETİ	29
A. TANIM VE İLKELER	29
B. HAK EHLİYETİNE KANUN TARAFINDAN GETİRİLEN FARKLILIKLAR	31
1. YAŞIN SEBEP OLDUĞU FARKLILIKLAR	31
2. CİNSİYETTEN DOĞAN FARKLILIKLAR	32
3. NESEPTEN DOĞAN FARKLILIKLAR	33
4. ŞEREF VE HAYSİYETTEN DOĞAN FARKLILIKLAR	33
5. AKIL HASTALIĞI	33
6. YABANCILIK	33
C. YARGIÇ TARAFINDAN FARKLILIK YARATILMASI	34
İKİNCİ BÖLÜM	
ROMA'DA KÖLELİK	
I. ROMA'NIN SOSYAL KURULUŞU	35
II. KÖLELİĞİ OLUŞTURAN SEBEPLER	38
A. DOĞUMLA KÖLELİK	38
B. HÜRRİYETİN KAYBEDİLMESİYLE KÖLELİK VE DİĞER NEDENLER	38
III. ROMA HUKUKUNDA KÖLELİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR	41
IV. KÖLELİĞİN İKTİSAT TARİHİ İÇİNDE YERİ	45
A. İKTİSAT İLE HUKUK	45
B. İKTİSAT TARİHİ İÇİNDE KÖLECI ÜRETİM AŞAMASI	46

	<u>Sayfa</u>
V. ROMA DEVLETİNDE SİYASİ DEVİRLERE GÖRE İKTİSADİ YAPI VE KÖLELİĞİN FONKSİYONU	48
A. KRALLIK DEVRİ	49
B. CUMHURİYET DEVRİ	51
C. İMPARATORLUK DEVRİ	55
VI. ROMA DEVLETİNDE KÖLELERİN HUKUKİ DURUMU	57
VII. YAŞAYIŞLARI KÖLENİNKİLERE BENZEYEN KİMSELER	64
VIII. SONUÇ	66
YARARLANILAN KAYNAKLAR	69

K I S A L T M A L A R

b.	: bent
bkz	: bakınız
C	: Cilt
c	: cümle
çev.	: çeviren
D	: Digesta
dn	: dipnot
I	: Institutiones
İ.H.F.M.	: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası
m	: madde
MK	: Medeni Kanun
S	: Sayı
s	: sayfa

G İ R İ Ő

Roma Hukukunda hak ehliyeti ve kölelik adını verdiğimiz araştırma konumuz iki ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Roma Hukukunda şahıs ve şahsiyet kavramları ile hak ehliyeti incelenmiş, daha sonra aynı kavramların Türk hukukundaki anlamları ve içerikleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Roma devletinin sosyal kuruluğu, aile yapısı üzerinde durulmuş daha sonra ikinci bölümün içeriğini oluşturan kölelik müessesesinin Roma'daki fonksiyonu ve yeri belirlenmeden önce, iktisadi yapı ve bu yapının geçirdiği aşamalar incelenmiştir. Zira değişen iktisadi yapının, Roma'da kölelerin değişik devirlerde, değişen yaşam koşullarını daha açık bir tablo halinde gözümüzün önüne getireceği düşünölmüştür. Dolayısıyla, iktisat tarihi bakımından bir evre olan köleci üretim aşamasından da söz edilmiştir.

Ayrıca bu bölümde, kölelerin Roma'da geçerli hukuk dü-

zeni karşısındaki hukuki durumları, hak ve fiil ehliyetleri ile köle malikinin (kölenin maliki adına yaptığı işlemlerden) sınırlı sorumluluğunu doğuran "peculium" müessesesi hakkında da bilgi verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİ

I. ROMA HUKUKUNDA ŞAHIS (PERSONA) KAVRAMI

Roma hukuku incelendiğinde şahıs (persona) kelimesinin bugünkü modern hukuklarda anlamını bulan teknik bir kelime olmadığı görülmektedir. Persona'nın kelime manası ile, aktörlerin yüzlerine örttükleri maske; bununla temsil ettikleri şahsiyet kastedilmekteydi. Modern "şahıs" tabirini karşılayan bu kelime, Romalılarca "insan" manasına kullanılmaktaydı(1). Persona; şahıs, fert, insan anlamına gelmekteydi(2).

Hukuki anlamda şahıs kelimesi hukuk düzeni karşısında birtakım haklar edinebilme ve yükümlülükler üstlenebilme ehliyetine sahip kimseyi ifade etmektedir.

Hak ehliyetine sahip olan kimseyi ifade eden şahıs kelimesi, latince "persona" kelimesinin tercümesidir. Bu kelime batı hukuklarında şahıs anlamına kullanılmaktadır(3) (İngilizce: person, Fransızca: personne, Almanca: person, İtalyanca: persona).

---

(1) Umur,Ziya; Roma Hukuku Lugatı, İstanbul 1983, s.156.

(2) Berger,Adolf; Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society, Philadelphia, 1953, s.702.

(3) Umur,Ziya; Roma Hukuku, İstanbul, 1984, s.341.

Roma'nın klasik devirlerinde şahıs (persona) bir insandır. Şahıs denince, fizik manada insan kastedilirdi. Halbuki şahıs kelimesi olsa olsa hukuk dışı lisanda maddi bir varlık olarak ferdi veya insanı ifade etmektedir(4). Gaius'un "şahıslara ilişkin hukuk" ayırımına göre, insanlar, "ya hürdür, ya da köledir" ifadesi de, şahıs kelimesinin teknik bir anlamı olmadığını, sadece insan için kullanıldığını anlamaya yeterlidir.

Bütün insanlar şahıs (persona) kabul edildiğinde, hukuki şahıs tabiri büsbütün ortadan kalkmaktadır(5). Çünkü bu durumda şahıs tabiri içinde köleler de yer almaktadır. Köle ise Roma hukukunda daha ziyade eşya (res) sınıfına dahildi. Ancak hemen şunu da belirtmek gerekir ki, köle her ne kadar eşya muamelesi görse de Roma'da ticaret hayatında önemli bir yeri vardır. Kısıtlı da olsa fiil ehliyetine sahip olması ve hürlerin — ayıp sayıldığı gerekçesiyle — yapamadığı bir çok işi yapması kölenin, Gaius'un "şahıslara ilişkin hukuk" ayırımında yer almasına neden olmuştur, diyebiliriz. Kölenin insan mahiyeti, onu hürlere eşit kılarken, diğer taraftan hizmet görmek zorunda olması onu bir mal gibi kabul ettirirdi. Bu iki durum Roma hukukunda hep yanyana görülür. Kaldı ki sözü edilen ayırımda yer alan hürleri de bizim bugün anladığımız manada şahıs saymamıza imkan yoktur. Zira Roma hukukunda şahıs, şahsiyet ve ileride göreceğimiz gibi hak ehliyeti na-

---

(4) Umur, s.340.

(5) Schulz,Fritz; Classical Roman Law, Oxford 1951, s.71.

zariyelerine rastlamak mümkün değildir.

Roma hukuk dilinde şahıs (persona) kelimesinin bir diğer karşılığı da baş (caput) kelimesidir(6). Bu kelime klasik hukukta, mecazi anlamda bir teknik kelime olarak kullanılmıştır. Fakat yukarıda sözü edilen şahıs (persona) ile eş anlamlıdır. Bu benzerlik Roma hukukunda başın eksilmesi (capitis deminutio) anlamına gelen durum halinde söz konusudur(7). Capitis deminutio, bir kimsenin hukuk düzeni karşısındaki durumunda söz konusu olan bir değişikliği ifade etmektedir. Yani hak ehliyetinin azalması anlamına geliyordu. Fakat hür kimse (liberum caput) ve köle olan kimse (servile caput) gibi ifadeler umumi manası ile insan demektir(8).

"Şahıslara ilişkin hukuk" ayırımında Gaius, bizim bugün hükmi şahıs dediğimiz hak sahiplerinden bahsetmiyor. İnsandan başka varlıkların hak sahibi olabilmeleri, Romalıların; "Hominum causa omne ius constitutum est= Bütün hukuk insanlar için teessüs etmiştir" kuralına aykırı gibi görünür(9). Fakat bir tek kişinin gücünün ve ömrünün yetmeyeceği amaçlara ulaşabilmek ihtiyacı, hükmi şahıs düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

---

(6) Umur, s.342. Karadeniz,Özcan; Roma Hukuku, Ankara 1982, s.127.

(7) Schulz, s.72.

(8) Umur, s.342-345.

Özgürlüğün yitirilmesi hali: capitis deminutio maxima
Vatandaşlığın yitirilmesi hali: capitis deminutio media
Aile durumundaki değişiklik: capitis deminutio minima

(9) Umur, s.400.

Romalılarca bilinen tek hükmi şahsiyet cemiyetlerdi. Romalılar ayrı ayrı isimler altında hükmi şahıs tipleri tanımlamışlardı. Örneğin, Roma Kavmi (Populus Romanus), dini, siyasi veya mesleki bir gaye ile kurulan hükmi şahıslar (collegia) gibi(10).

Cemiyetin kendisini oluşturan fertlerden farklı, bağımsız bir şahsiyeti vardır. Cemiyette birden fazla fert aynı gaye için birarada bulunma niyetinde olmalıdır. Cemiyete ait olan hak ve borçlar, o cemiyeti oluşturan insanların hak ve borçlarından bağımsızdır.

Vakıf dediğimiz hükmi şahıs ise Roma'da yoktu. Bir mamelekin hak sahibi olması Roma'da hiç düşünülmemiştir. Bu konuda şöyle bir yola başvurulurdu. Örneğin; Geliri şehrin fakirlerine tahsis olunmak şartıyla, bir kimse gelirini o şehre hibe veya vasiyet ederdi. Iustinianus hukukunda vakıf müessesesinin varlığı öne sürülmüşse de, bu konuda hükmi şahsiyet sözkonusu edilmemiştir. Ancak henüz mirasçı tarafından kabul edilmemiş terekeye, hükmi şahsiyet tanındığı ileri sürülmüştür. Roma hukukunda bugünkü vakıflara en çok benzeyen müessese fiscus'tur. Devletin umumi hazinesi anlamındadır. Ancak fiscus'un da başlı başına bir şahsiyet mi, yoksa devletin şahsına ait bir mamelek mi olduğu tartışılabilir(11).

---

(10) Umur, s.401.

(11) Umur, s.404.

A. ROMA HUKUKUNDA ŞAHSİYETİN BAŞLANGICI

İnsanın şahsiyeti doğumla başlamaktadır. Roma hukukunda doğumdan önce çocuk, ananın bir parçası kabul edilmekteydi. Çocuğun hak ehliyetine sahip olabilmesi için ana karnından sağ olarak ayrılması gerekmektedir(12).

Klasik hukukta, ana rahmine düşmüş çocuk doğmuş sayılır kuralı (conceptus pro iam natus habetur), ki bu kural modern kaynaklıdır, gerçek anlamı vurgulanmadan benzer ifadelerle kullanılmıştır. Bu ifadelere dayanarak, ana rahmindeki çocuk doğmuş sayılır denebilirdi. Ancak bu ifade çocuğun doğumdan önce şahıs (persona) olarak varlığını kastedmiyordu(13).

Klasik devirden sonra canlı olarak doğan çocuğun ana rahmine düştüğü andan itibaren medeni haklara sahip olduğu kabul edilmiştir.

D.1,5,7

"Nasciturus pro iam nato habetur quotiens de commodis eius agitur."

"Cenin, hukuki menfaatleri sözkonusu olan hallerde, canlı doğmuş gibi muamele görer."(14).

---

(12) Umur, s.343.

(13) Schulz, s.74.

(14) Koschaker Paul-Ayiter Kudret; Modern Hususi Hukuka Giriş Olarak Roma Hususi Hukukunun Anahatları, Ankara 1975, s.74-75.

Eski hukukta, doğduktan hemen sonra ölen çocuğun, çok kısa bir zaman mı yaşamış olduğunu, ya da ölü doğup doğmadığını tayin etmek pek kolay değildi. Çocuğun ağlamasını herhangi birinin duymuş olması yaşamın delili olarak kabul edilirdi. Bu dikkate değer kurala Alman hukukunda da rastlamaktayız(15). Proculiani'ler bu görüşü savunurken, Sabiniani'ler reddetmekteydiler. Bu karşıtlık Iustinianus'a kadar devam etmiştir. Iustinianus hukukunda, çocuğun yaşama belirtisi olarak herhangi bir hareketi kâfidir. Ayrıca doğumun, hamileliğin en az yedinci ayından sonra olması ve çocuğun ucube olması gerekirdi(16). Çocuğun şahsiyet kazanabilmesi için ayrıca insan biçiminde olması şarttı(17).

1- DOĞAN ÇOCUĞUN HUKUKİ DURUMU

Klasik hukukçular, ilk iki yüzyılda şu kuralı oluşturdular. Meşru çocuğun durumu, hamileliğin başlangıcından beri doğmuş gibi farzediliyordu.

"Statum sumit ex eo tempore quo mater eius concepit."

"Çocuğun statüsü", ana rahmine düştüğü zamana göre tayin edilir(18).

Postklasik devirde bu kural, gayrimeşru çocuklar için

---

(15) Schulz, s.74-75.

(16) Umur, s.343.

(17) D.Marzo, Salvatore; Roma Hukuku, Çev.: Umur,Ziya, İstanbul 1959, s.34.

(18) Schulz, s.74.

de kullanılmaya başlandı. Ana ile baba arasında meşru bir evlilik mevcutsa, çocuk için hamilelik başladığı sırada babanın durumu gözönüne alınırdı. Böyle bir evlilik esnasında hür kadın, hamilelik süresince bir an bile köle haline gelse, çocuk hür sayılırdı. Ananın başına gelen felaket rahmindekine zarar vermemelidir(19).

Eğer çocuk evlilik dışı bir münasebetten doğmuşsa ananın durumuna bakılırdı. Eğer ana ile baba hamilelik sırasında evlenirlerse, çocuğun nesebi sahih olurdu.

Kadın hamile kaldığı sırada köle olupta, doğum esnasında hür olursa, çocuk ta hür doğardı.

Hür doğmuş bir çocuk köle haline gelse ve sonra bir azat muamelesi yapılırsa hür doğmuş vasfını kaybetmezdi. Azat etmenin doğumdan mütevellit haklara bir zararı yoktu(20).

2- ROMA'DA DOĞUM KAYITLARI

İmparator Augustus zamanında Roma'da doğumlar kütüğe kaydedilmeye başlandı. Bu konuda iki kanun vardı. Biri Lex Aelia Sentia diğeri Lex Papia Poppaea idi.

Meşru bir çocuğun doğumundan itibaren 30 gün içinde kütüğe kaydedilmesi gerekiyordu. Bu kayıt Roma vatandaşı olabilmenin şartıydı. Kaydetmenin amacı, çocuğun ölümünü ve do-

---

(19) Iustinianus, Institutiones, Çev.: Umur,Ziya; İstanbul 1968, s.23.

(20) Iustinianus, Institutiones, s.23.

ğumunu belirleyebilmekti. Buna rağmen kayıt sicili, ilk bakış delili olarak kabul edilirdi. Doğum vesikasının içinde çocuğun ve ana babasının adı, doğum tarihi ve Roma vatandaşlığına sahip olduğu hakkında açıklamalar bulunuyordu. Bu doğum vesikası aynı zamanda pasaport yerine de geçerdi. Roma doğum sicilleri, İmparator Marcus'tan itibaren gayrimeşru çocuklar için de kullanılmaya başlandı. İçinde bulunduğumuz çağda zaman zaman Mısır'da bulunan az sayılmayacak miktardaki doğum vesikaları bu konuda bize bilgiler vermektedir(21).

B. ŞAHSİYETİN SONA ERMESİ

Doğal olarak şahsiyetin sona ermesi ölüm yolu ile olurdu. Nefes almanın kesilmesi ve kalbin durması ölüm anı olarak kabul edilirdi.

Klasik hukukta kayıp bir kimsenin yaşıyor mu, yoksa ölmüş mü olduğuna dair bir kayıt yoktu. Magistra bu konuyu takdir etmekte serbestti. Fiili veya hukuki bir durumu tesbite yarayan (praeiudicium) praetor davası yolu ile ölümün ilanı meçhul kalıyordu. Bu konuda Iustinianus hukuku, klasik hukuku muhafaza etmiştir(22).

Birbirine hısım olan kimselerin aynı kazada ölmesi halinde, hangisinin önce öldüğü tesbit edilemiyorsa, klasik hukukta hepsinin aynı anda öldüğü kabul edilir ve birbirlerine

---

(21) Schulz, s.75.

(22) Schulz, s.75.

mirasçılıkları söz konusu olmazdı. Iustinianus hukukunda ise, böyle bir durumda (baba ile oğul aynı kazada ölmüşse), çocuk baliğ değilse babadan evvel, baliğ ise, babadan sonra öldüğü farzedilirdi(23).

---

(23) Umur, s.344-345.

II. TÜRK HUKUKUNDA ŞAHIS KAVRAMI

A. GENEL OLARAK

Medeni Kanunumuzun "Şahsın Hukuku" başlığı altındaki ilk kitabında iki bölüm vardır.

Bu iki bölüm, Medeni Kanunun 8 ve 44. maddelerinde düzenlenen "Hakiki Şahıslar" ve yine Medeni Kanunun 45 ve 81. maddelerinde düzenlenen "Hükmi Şahıslar"dan ibarettir.

Hukukta, hak ehliyetine sahip varlıklara şahıs denmektedir. Şahıs dendiği zaman akla önce insan gelmektedir. Çeşitli hukuk düzenleri ve Medeni Kanunumuz bunun yanında bazı insan ve mal topluluklarına da şahsiyet tanımış ve bunları da şahıs kavramının içine dahil etmiştir(24).

Gerçekten günümüz toplumunda, bir amaç için biraraya gelmiş birden fazla şahıstan oluşan topluluklara ve belli bir amaca özgülenmiş mal topluluklarına hukuki şahsiyet tanınmıştır. Bunlar kamu müesseseleri, dernekler, vakıflar, ticaret şirketleri, sendikalar, siyasi partiler toplum yaşantısının

---

(24) İmre,Zahit; Medeni Hukuka Giriş, İstanbul 1980, s.349.

önemli kuruluşları olarak belirlemektedirler. Hak sahibi olabilen ve borç altına girebilen bu topluluklara, hükmi şahıslar denmektedir.

1- HAKİKİ ŞAHISLAR

İnsanı tüm çağdaş hukuk sistemleri hakiki şahıs olarak kabul etmektedir.

Bilindiği gibi Roma hukukundaki kölelik müessesesi ve hatta 19.yüzyılda dahi insanların alım satım ya da kira sözleşmesinin konusu olması gibi örnekler insanın eşya olarak nitelenmesine yol açıyordu.

Köleliğin kaldırılmasıyla, insan şahıs olarak kabul edilmiş, eşya olmaktan çıkmıştır(25). İnsan Hakları Evrensel Bildirisi m.4; ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m.4/b(26).

2- HÜKMİ ŞAHISLAR

Hükmi Şahıslar, toplumsal hayatın doğurduğu çeşitli ihtiyaçları gidermek için belli bir amaca yönelmiş kişi ya da mal topluluklarıdır.

Hükmi Şahıslar, kamu hukuku hükmi şahısları ve özel hukuk hükmi şahısları olmak üzere iki ana gruba ayrılırlar.

---

(25) Dural, Mustafa; Türk Medeni Hukukunda Gerçek Kişiler, İstanbul 1984, s.6.

(26) Ataay, Aytakin; Medeni Hukukun Genel Teorisi, İstanbul 1980, s.257. "Hiç kimse kölelik ve kulluk altında bulunamaz. Kölelik ve köle ticareti her şekliyle yasaktır".

Medeni Kanunumuz, özel hukuk hükmi şahıslarından sadece dernekler ve vakıfları düzenlemiştir(27).

B. ŞAHSİYET KAVRAMI

Bir toplum içinde yaşayan kimse hak ehliyetinden yararlanabilmek için birtakım hukuki işlemler yapar. Bunun içinde fiil ehliyetine sahip olması gerekir. Ayrıca kişinin toplum yaşantısı nedeni ile hukuken korunan birtakım değerlere de sahip olması gerekir (MK.m.23-24). Örnek olarak kişinin hayatı, şerefi, vücut tamlığı ve adını gösterebiliriz. İşte şahsiyet denince, kişinin hukukun korunmaya değer bulduğu hukuki, bedeni ve manevi nitelikteki varlıklarının tümü anlaşılır(28).

Şahıs denince hak ehliyetine sahip olan varlık anlaşılırken, şahsiyet denildiği zaman hukukun koruduğu değerleri ile birlikte şahıs kastedilmektedir(29).

Bazı yazarlar, şahsiyet teriminin dar anlamıyla ele alındığında hak ehliyetini ifade ettiğini, geniş anlamıyla ise fiil ehliyetiyle birlikte, hukuken korunmaya değer şahsiyet değerlerinin tümünü içerdiği ayrımını yaparlar(30).

---

(27) Dural, s.7.

(28) Dural, s.7.

(29) Dural, s.8.

(30) Tekinay,S.Sulhi; Medeni Hukuka Giriş Dersleri, İstanbul 1978, s.203, 250-251.

Bir başka yazar ise, şahıs sözcüğünden yola çıkarak aynı sonuca varır. Yazar, şahıs denince sadece hak ehliyetine sahip bulunan kimseleri değil, MK.m.23 ve 24'ü kapsar varlığı anlamaktadır. Yani şahıs sözcüğünü biri dar, diğeri geniş anlamda kullanmaktadır(31).

1- ŞAHSİYETİN BAŞLANGICI

Medeni Kanun 27/1 maddesi gereğince şahsiyet, hakiki şahıslar için çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar.

Bunun için iki şart öngörülmüştür.

- a) Doğumun bitmiş olması
- b) Çocuğun sağ olarak doğması

Sağ doğmaktan maksat çocuğun yaşam belirtileri göstermesidir. Örneğin, nefes alması onun sağ doğduğunu gösterir. Ancak bu kesin bir ölçü değildir. Herhangi bir hayat emaresi de yeterlidir(32).

İsviçre-Türk Medeni Kanunu çocuğun sağ doğumunu yeterli bulmuş, ayrıca çocuğun yaşama kabiliyetinin bulunması şartını aramamıştır. Hukukumuza göre, çocuk doğumdan birkaç saat sonra ölse bile, sağ olarak doğduğu anda şahsiyeti başlamış demektir(33).

---

(31) Ataay, s.254.

(32) Dural, s.16-17.

(33) İmre, s.353.

Şahsiyetin kazanılmasında doğan çocuğun insan biçiminde olması gerekir mi sorusuna verilen baskın cevap, kadından üreyen her şeyin insan sayılmasıdır. Çocuk kalpsiz ya da beyinsiz de doğsa, insan biçiminde olmasa bile insan sayılır ve şahsiyet kazanır(34).

Çocuğun sağ ya da ölü doğduğunun ispat yükü genel kurala göre (MK.m.6, m.28/1), bunu iddia edene aittir.

2- ŞAHSİYETİN SONA ERMESİ

Şahsiyetin sona ermesi ölümle olur.

Tıp bilimi ölümün saptanması bakımından iki farklı görüş kabul eder(35).

a) Biyolojik Ölüm

Biyolojik ölümden, insanın hayat fonksiyonlarının sona ermesi söz konusudur. Örneğin, kalp atışlarının durması, insana hayat veren fonksiyonlardan birinin sona ermesidir.

b) Beyinsel Ölüm

Tıp bilimince ölümün saptanması konusundaki ikinci görüş beyinsel ölümdür. Bu ölüm şekline beynin, artık fonksiyonlarını yerine getirememesi anlaşılmaktadır.

---

(34) Dural, s.19.

(35) Dural, s.23-24.

III. ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİ

Ortaçağdan itibaren geliştirilmiş hak ehliyeti nazariyesine Roma hukukunda rastlamamaktayız(36).

Modern çağdaş hukuklarda hukukun süjesi olarak kabul edilmiş her insan haklara sahip olabilme ve mükellefiyetler yüklenme açısından eşittir. Roma hukukunda hak ehliyeti nazariyesine rastlanmamasının nedeni ise, Romalı hukukçuların nazariyatla uğraşmaktan çok, tatbikatçı olmalarından kaynaklanmaktadır.

Roma hukukunda hak ehliyeti sadece hür insanlara hatta daha eski devirlerde yalnız vatandaşlara aitti(37).

Gaius Institutiones'inde hukukun şahıslara (persona), mallara (res), davalara (actiones) ilişkin ayrımını yaparken şahıslar bahsinde hukukun genel anlamda insanlara özgü olduğunu belirtmektedir(38).

---

(36) Umur, s.342.

(37) Karadeniz, s.75.

(38) Umur, s.342.

Ancak şahıs (persona) tabiri içerisinde aşağıda daha geniş özelliklerinden bahsedilecek kölelerin de yer aldığını belirtmiştik. Kölelerin hak sahibi olmadığını, hakkın konusunu teşkil ettiklerini ve eşya (res) sınıfına dahil olduklarını söylemiştik.

Roma hukukunda hak ehliyeti kavramını açıklayan önemli tabir status'tur. Durum, vaziyet anlamına gelen bu kelime insan için kullanıldığında onun hukuk düzeni karşısındaki durumunu ifade etmektedir.

Klasik hukukta status teknik bir terim değildir. Bu terim hukukçular tarafından kesin bir anlam verilmeden kullanılmıştır(39).

A. ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİNİ BELİRLEYEN STATUS'LAR

Romalı hukukçu Paulus'un meşhur parçasında şöyle denilmektedir.

"Tria enim SUNT QUAE HABEMUS LIBERTATEM,
CIVITATEM, FAMILIAM"

"Sahip olduğumuz durumlar üç tanedir. Hürriyet, vatandaşlık ve aile."

---

(39) Schulz, s.72.

1- STATUS LIBERTATIS (Hürriyet Durumu)

Roma'da insanlar hürler ve köleler olmak üzere ikiye ayrılır(40).

Gaius'un Institutiones'inin şahsın hukukuna ilişkin kısmı şu hükümlerle başlar(41).

(I,§9)

"Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi"

"Şahsın hukukunda yapılan en esaslı ayırım, insanların hür veya köle olmalarına aittir".

Köleler, erkek köleler (servi) ve kadın kölelere (servae-ancillae) ayrılırlardı. Hürler de kendi aralarında ingenuus'lar ve Libertinus'lar olarak ayrılırdı. Ingenuus'lar doğuştan hür olanlardı. Libertinus'lar ise azat edilen, hürriyetine kavuşan kölelerdi(42).

Bir kimse köle doğar veya sonradan köle olurdu. Köle bir kadından doğan çocuk, baba hür olsa dahi annenin durumunu takip eder ve köle olurdu. Savaşta esir düşmüş olmak ta kölelik durumunun sonradan kazanılmasını ifade ederdi(43).

(40) Buckland,W.W.; The Main Institutions of Roman Private Law, Cambridge 1931, s.39 - Schwarz,Andreas.B; Roma Hukuku Dersleri, Çev.: Rado Türkan, İstanbul 1965, s.211 - Umur, s.346 - Karadeniz, s.129.

(41) Schwarz, s.211.

(42) Di Marzo, s.35 - Umur, s.345.

(43) Di Marzo, s.37.

Kölenin gerek Roma'nın ekonomik ve sosyal hayatındaki fonksiyonu, gerekse hukuki durumu çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde yeniden ele alınacağından şimdilik kölenin hiç bir hakka sahip olmadığını, üstelik hakların konusunu oluşturduğunu söylemekle yetineceğiz.

2- STATUS CIVITATIS (VATANDAŞLIK DURUMU)

Hak ehliyetine sahip olabilmek için gerekli olan şartlardan biri de vatandaş olmaktır.

Roma tarihi devrini yaşamaya başladığı zamanlarda bir civitas idaresi içine girmişti. Civitas o zamanlar bugünkü sözlük anlamından farklı bir anlam taşımaktaydı. Civitas idaresi altında vatandaş olmak, ortak bir hukuk altında toplanmış bir şirketin üyesi olmak gibi bir şeydi(44).

Roma civitas'ı içinde teşkilatlanmış topluluğun hukuku olan Ius Civile'ye yalnız Roma vatandaşları tabidir. Yabancılar bu hukuktan yararlanamazlardı. İlk zamanlarda yabancı, "hostis" yani hiç bir hakka sahip olmayan bir düşman olarak düşünülürdü(45).

Ius Civile'nin verdiği haklar kamu hukuku sahasında seçme ve seçilme hakları ile Roma Legio'larına(45a) dahil

---

(44) Umur, s.9.

(45) Schwarz, s.215.

(45a) Legio: Roma ordusunun, belirli sayıda kişilerden oluşan ordu birliklerine verilen ad.

olarak askerlik yapma hakkıdır. Hususi hukuk sahasında ise, mamelek hukukunda Ius Commercium (Ius Civile kaidelerine uygun şekilde, bilhassa mancipatio muamelesini yaparak bir malı temlik ve iktisap etme ehliyeti) ve aile hukukunda Ius Connubium (Ius Civile'ye göre geçerli olacak şekilde evlenme akdetme ehliyeti) ve nihayet davalarda taraf olabilme hakkıdır(46).

Yabancılar ise yalnız kendi hukuklarından yararlanabilmelilerdi. Ancak bazı hallerde yabancıların dahil bulunduğu devlet topluluğu Roma ile anlaşma yapmış ise o zaman bazı haklara sahip olabilmelilerdi. Fakat bir Romalıya mirasçı olamazlar, legis actio'lar vasıtasıyla Roma kaza organlarına başvuramazlardı(47).

M.Ö.242 yılında ise yabancılarla Roma vatandaşları arasında doğabilecek ihtilafları halletmek üzere bir yabancılar praetorluğu ihdas edildi (Praetor Peregrinus). Buna neden olarak da yabancılarla Romalılar arasında gelişen şartlara paralel olarak oluşan ilişkilerin artmasını söyleyebiliriz.

Bir de Latium bölgesinde yaşayan Latini'ler vardı ki, bunlar Ius commercii'ye ve Ius connubii'ye sahipti. Bir Romalının mirasçısı olabilir ve Roma şehrinde buldukları sırada

---

(46) Umur, s.367.

(47) Umur, s.369.

bir tribus'a(47a) kaydolmak suretiyle oy'a da iştirak ederlerdi. Kendilerine bu hakkın tanınmasının nedeni, Roma civarındaki şehirlerde oturmaları ve Roma şehrinin Latium'da bulunan bu devletlerle birlikte, bir federasyon halinde yaşamasıydı(48).

Vatandaşlığın kazanılması ise üç yoldan mümkündü.

a) Doğum Yolu İle

Roma vatandaşı ana babadan doğan çocuk, Roma vatandaşı sayılırdı. Yalnız ana baba arasındaki evliliğin Ius Civile'ye göre geçerli olması gerekirdi. Romalı bir kadın ile yabancı bir erkekten doğan çocuk ilk devirlerde ananın vatandaşlık durumuna tabi tutulurdu. Fakat daha sonraları bunların vatandaş olmaları sakıncalı görüldü ve babanın durumuna tabi olmaları daha uygun görüldü.

b) Azat Etme Yolu İle

Bu yolla vatandaşlığın kazanılması ise, Ius Civile hükümlerine göre geçerli olacak şekilde azat etme muamelesinin yapılmasıyla mümkündü. Bu durumda azatlı haklara sahip olur, Roma vatandaşlığını kazanırdı. Ancak anadan doğma hürlere nazaran azatlıların Cumhuriyet devrinde hak ehliyetleri kısıtlı idi(49). Anne haklarının bir kısmına sahip değillerdi.

(47a) tribus: Roma populus'unun nüfus ve toprak bakımından teşkilatının esası. Aşiret.

(48) Umur, s.371.

(49) Umur, Lugat, s.126.

Senatus azası olamazlar, büyük memuriyetlerde bulunamazlardı.

c) Vatandaşlık Hakkı Tanınması Yolu İle

Roma'da çeşitli devirlerde farklı organlara tanınmış yetkilerle, Romalılarca devlet olarak tanınmış topluluklara mensup olanlara Roma vatandaşlığı sıfatı veriliyordu. Bu yetki, krallık ve Cumhuriyet devrinde halk meclislerine, Principatus devrinde önceleri Senatus'a daha sonra Princeps'e, İmparatorluk devrinde ise imparatorlara aitti(50).

3- STATUS FAMILIAE (AİLE DURUMU)

Roma'da hak ehliyetinin varlığı için gerekli şartlardan biri de, bir başkasının hakimiyeti altında bulunmamaktır. Roma'da hürler sui iuris (kendi hukukundan gelen) ve alieni iuris (başkasının hukukundan gelen) olarak ikiye ayrılırdı. Sadece bir tek şahıs hukuk tarafından muhatap alınırdı ki, bu şahıs aile reisi (Pater Familias). Aileyi teşkil eden diğer kimseler onun hakimiyeti altında bulunurlardı. Aile reisi olmanın yaşla ilgisi yoktur. Bir çocuk dahi aile reisi sıfatını haiz olabilirdi. Ancak kadın sui iuris olabilir, ama pater familias sıfatına sahip olamazdı(51).

Roma hukukunun önemli bir konusunu oluşturan aile reisinin hakimiyetine (Patria Potestas) diğer milletlerin hukuklarında rastlanmamaktadır. Gaius'un Institutiones'inde bu ko-

---

(50) Karadeniz, s.150.

(51) Karadeniz, s.155.

nuya şöyle değinilmektedir.

(I.I,55):

"Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus, Quod ius proprium ciuium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos, habent potestatem, qualem nos habemus.)"

"Meşru bir evlenme neticesi doğan çocuklarımız, hakimiyetimiz altında bulunurlar. Bu hak yalnız Romalılara mahsus olup, bizler (Romalılar) gibi evlatları üzerinde bu nevi hakimiyete sahip olan başkaları yok gibidir"(52).

Ius Gentium ve Ius Civile'ye göre aile mefhumu başka esaslara dayanır. Ius Gentium'a göre aile, kan hısımlığına dayanır. Bu, bugünkü modern hukukların esasıdır(53). Ius Civile'ye göre ise, müşterek bir baba hakimiyeti altında bulunan kimseler birbirlerinin agnatik hısımdır. Yani sözkonusu hısımlık, müşterek asılın hakimiyeti altında olmaktan doğardı(54).

Roma'da baba hakimiyeti altında bulunan aile evladı mamelek sahibi olma ehliyetinden yoksundu. Aile evlatları hak sahibi olamazlardı. Roma'da sadece aile reisi hak ehliyetine

---

(52) Schwarz, s.217.

(53) Koschaker-Ayiter, s.81.

(54) Schwarz, s.219.

sahipti. Böyle olduğu içinde aile evladının iktisap ettikleri, aile reisi tarafından iktisap edilmiş oluyordu. Aile evladı borçlarından bizzat sorumluydu. İmparatorluk devrinden itibaren, kendisine karşı dava açılabilir, ancak herhangi bir mameleki olmadığından icraya geçilemezdi. Bu kurallar Cumhuriyet devrinden itibaren peculium müessesesi ile yumuşatılmıştı. Peculium aile reisi tarafından aile evladına verilmiş ufak bir sermaye idi. Bu müessese ile aile reisinin, aile evladının borçlarından peculium tutarı oranında sorumluluğu söz konusu olmuştur(55).

Aile evladının haksız fiillerinden aile reisinin noxal sorumluluğu vardır. Haksız fiilden zarar gören kimsenin aile reisine karşı açtığı davaya actiones noxales denirdi. Aile reisi ya zararı tazmin eder ya da zarar vermiş olan aile evladını, zarar görene teslim ederdi.

Özel hukuk bakımından aile evladı ile köle arasında fark yoktur. Ancak kamu hukukunun tanıdığı haklardan aile evladı yararlanır(56). Ne var ki kölelik devamlı bir durum olduğu halde, aile evladı pater familias'ın ölümü ile hak ehliyetini kazanır. Köle ise sadece efendi değiştirir, ehliyet durumunda herhangi bir değişiklik olmaz.

Aile evladı üzerinde baba hakimiyetinin oluşması iki yolla olurdu. Biri doğumla, diğeri evlat edinme yolu ile.

---

(55) Umur, s.390-391.

(56) Umur, s.375.

a) Bir aile reisinin hakimiyeti altında bulunan erkeklerin Ius Civile'ye göre geçerli olacak şekilde yaptıkları evlenmeden doğan çocuklar aile reisinin hakimiyeti altına girerlerdi. Hakimiyet altında bulunan kadının çocukları aileye dahil olmazlar, kendi babalarının hakimiyeti altına girerlerdi. Eğer evlilik Ius Civile'ye göre geçerli değilse, çocuk evlilik dışı doğmuş sayılır ve hakimiyet altına girmezdi.

b) Baba hakimiyetinin oluşması için diğer yol olan evlat edinmede ise, aile reisinin yaptığı bir hukuki muamele ile (adoptio=evlat edinme) yabancı bir kimse o aile reisinin hakimiyeti altına girmiş olurdu.

B. ROMA HUKUKUNDA HAK EHLİYETİNİ DARALTAN HUSUSLAR(57)

Roma'da hak ehliyetini belirleyen hürriyet, aile, vatandaşlık durumlarını inceledikten sonra, hak ehliyetini daraltan, yani şahsın haklar edinebilmesi ve borç altına girebilmesi ehliyetini kısıtlayan nedenler üzerinde de durmak gerekir. Bu nedenler Roma'da çeşitli devirlere göre değişik şekillerde ortaya çıkmıştır.

1- LIBERTI (Azatlılar)

Roma hukukunda azatlıların yukarıda açıklandığı gibi hak ehliyetleri kısıtlı idi. Azatlı olmak hak ehliyetini daraltan hususlardan biri idi.

---

(57) Umur, s.393-400.

2- INFAMIA (Şerefsizlik)

Infamia bir kimsenin toplum içerisinde itibarını kaybetmesiydi. Kelime olarak kötü şöhret, şerefsizlik anlamına geliyordu.

Roma'da praetor'un, bu gibi kimselerin adalet huzurunda başkalarını temsil edemeyeceklerini edictum'unda(57a) tesbitinden sonra hak ehliyetini daraltan bir sebep haline gelmiştir.

Şerefsizliği doğuran sebeplerden birkaç tanesi şunlardır: Askerlikten kovulanlar, ayıp meslek icra edenler, kamu suçlarından ve bazı özel hukuk haksız fiillerinden mahkumiyete uğrayanlar, inancılı akit, vedia, vekalet, şirket akdi ve vesayetten doğan davalar neticesinde mahkum edilenler.

Şerefsiz olan kimse senatus üyeliği ve mühim kamu hizmetlerini ifa edemezdi. Ayrıca şerefsiz olan tam ehliyetsiz olmadığı halde onlarla münasebette bulunmaktan kaçınılırdı.

3- DİN

Roma'da eski devirlerde din hak ehliyetini kısıtlayan sebeplerden değildi. Hıristiyanlığın doğuşu ile birlikte, bu dini reddedenleri, yahudileri ve putperestleri cezalandıran birtakım hükümler kondu. Bu gibiler şahit olamaz, mirasçı ola-

---

(57a) edictum: Imperium'a sahip Roma magistralarının kendi yetki çevreleri içinde idari ve kazai kararlarını halka duyurmaları.

maz, hatta bazıları herhangi bir sıfatla mal iktisap edemezlerdi. Yahudiler devlet hizmetine giremez, hıristiyanlar ile evlenemez, hıristiyan köle tutamazlardı. Iustinianus zamanında bu gibi hükümler çok artmıştır.

4- SINIFLAR VE COLONUS'LAR(57b)

Hak ehliyetini daraltan sebeplerden biri olan sınıf farklılığı durumuna eski devirde patricii-plebs arasındaki evlenmelerin yasak olduğu örneğini verebiliriz.

İmparatorluk devrinde sınıflanma hak ehliyetini daraltan önemli bir sebep olmuştur. Örneğin, colonus'ların bulunduğu toprağa bağlılıkları toprak köleliği diye adlandırılmıştır. Hatta Constantinus bir emirname çıkararak colonus'ların buldukları toprağı terketmemelerini emretmiştir. Colonus bulunduğu araziye değiştiremez, arazi satılırsa o yerinde kalır, başkasına kaçacak olursa, vindicatio ile iadesi istenirdi.

5- CİNSİYET

Cinsiyet daha çok fiil ehliyeti üzerinde etkili olmakla beraber, hak ehliyeti bakımından kadın, kamu haklarına sahip olamaz ve vasi tayin edilemezdi. Mirasçılık ehliyeti sınırlı idi. Belli miktarı aşan terekeleri iktisap edemezdi. Çıkarılan bir kanun (Senatus Consultum Vellaeum) gereğince üçüncü şahıslar lehine borç altına giremezdi.

(57b) İmparatorluk döneminde, imparatorluğa ait toprağı kiralayan, hürriyet durumlarını muhafaza ettikleri için istedikleri zaman oradan ayrılabilen çiftçi ve köylüler. Son İmparatorluk döneminde, çalıştıkları toprağı bağı, hür fakat fiilen köle gibi kabul edildiler.

IV. TÜRK HUKUKUNDA HAK EHLİYETİ

A. TANIM VE İLKELER

Medeni Kanunun 8. maddesi 1. fıkrasında herkes medeni haklardan faydalanır denmektedir. Medeni haklardan faydalanma, haklara ve borçlara sahip olabilme ehliyetini belirler. O halde kanunun ifadesinin, haklardan faydalanma ehliyeti şeklinde olması gerekir. Çünkü haklardan faydalanma değil, haklardan faydalanma ehliyeti söz konusudur(58).

Haklardan faydalanma ehliyetine kimlerin sahip olacağının düzenlenmesi bir pozitif hukuk meselesidir. Bu konunun, çeşitli hukuk düzenlerinde farklı düzenlemeleri mevcuttur. Örneğin, İsviçre MK, m.96'ya göre evlenme ehliyeti erkeklerde 20, kadınlarda 18 ve olağanüstü durumlarda ise, erkeklerde 18, kadınlarda 17 yaşın doldurulmasıyla kazanılır. Türk MK. m.88 ise, bu ehliyeti erkeklerde 17, kadınlarda 15 yaşın doldurulması şartı ile düzenlemiştir(59).

Hak ehliyetini kazanmak için insan olmak yeterlidir.

---

(58) İmre, s.357.

(59) Ataay, s.177.

Zira insan olmayan yaratıklar hak sahibi olamazlar(60).

Medeni Kanununun 8/1 maddesi hak ehliyetinin genellik ilkesini ifade eder. Maddede, hak ehliyetine, din, dil, ırk, cinsiyet, sosyal sınıf, yabancılık farkı gözetmeksizin bütün insanlar sahiptir denmektedir.

Bu husus, anayasanın 12. maddesinde de belirtilmektedir.

"Herkes kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir".

Medeni Kanununun 8/2 maddesinde ise eşitlik ilkesinden bahsedilmiştir. Burada sözü edilen eşitlik doğal eşitlik değil, hukuki eşitliktir. Hukuki eşitlik bir özel hukuk kuralıdır. Kamu hukukunda böyle bir genel kuraldan bahsedilemez. Ayrıca sözü edilen eşitlik fiili eşitlik hali de değildir. Çünkü insanlar arasındaki iktisadi bakımdan farklılıklar, onların eşit yaşam koşullarında yarışmasını engellemektedir(61).

Hak ehliyetinin temel ilkeleri olan bu ilkeler, anayasanın 10. maddesinde, herkesin kanunlar önünde eşitliği kapsamında vurgulanmaktadır.

Anayasa'nın 10. maddesinin ilk cümlesi şöyledir:

---

(60) Tekinay, s.204.

(61) İmre, s.359-360.

"Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir".

Bir yazar (Jaeggi), hak ehliyetinin sosyal bir hak olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü hak ehliyetine sahip bir kişinin edinebileceği haklar kural olarak dava edilebilen ve devlet zoruyla ileri sürülebilen haklardır. O halde hak ehliyeti, kişilerin dava etme hakkına sahip olması, dolayısıyla fert ile devlet arasında bir temel ilişki kurar. Kişi davacı olarak mahkemeye çıkarken, kararın aleyhine olması durumunda devletin bu konuda kendisine karşı zor kullanmasına katlanmak zorundadır. Yazar, bu yüzden hak ehliyeti, fert ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenlediğinden sosyal haklardan biridir, demektedir(62).

Medeni Kanununun 8. maddesinde sözü edilen ilkeler kanunun sınırları içerisinde geçerlidir. Çünkü hak ehliyetine kanun tarafından ve yargıç tarafından getirilen bir takım farklılıklar vardır.

B. HAK EHLİYETİNE KANUN TARAFINDAN GETİRİLEN FARKLILIKLAR(63)

1- YAŞIN SEBEP OLDUĞU FARKLILIKLAR

Bu hâl daha çok hakları kullanma ehliyeti ile ilgili-

---

(62) Nakleden Dural, s.42.

(63) İmre, s.369-364; Dural, s.42-48.
Özsunay, Ergun; Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu, İstanbul 1979, s.29.

dir. Ancak hak ehliyetine etki ettiği konular da vardır.

Örneğin, erkek 17, kadın 15 yaşını doldurmadıkça evlenemez. İstisnai olarak erkek 15, kadın 14 yaşında evlenme ehliyetini kazanabilir (MK. m.88).

Evlat edinmek isteyen kişi en az 35 yaşında olmalıdır (MK. m.253).

Vasiyetname yapabilmek için 15 yaşını doldurmak, miras sözleşmesi yapabilmek için reşit olmak gerekir.

Reşit olmayan bir kimse vakıf kuramaz, kefil olamaz ve büyük bağışlamalarda bulunamaz (MK. m.392).

Ancak reşit kimseler vasi olarak atanabilir (MK. m.363).

Kişinin kendi dinini seçmesi için reşit olması gerekir (MK. m.266).

2- CİNSİYETTEN DOĞAN FARKLILIKLAR

Medeni Kanunumuz genel olarak kadın erkek eşitliği konusunda uygar bir seviyeye ulaşmasına rağmen bazı noktalarda bu eşitlik anlayışından ayrılmıştır. Bu genellikle evli kadınlar hakkında söz konusu olmaktadır.

Örneğin evlilik birliğinin reisi kocadır (MK. m.152), evli kadın bir meslek veya sanatla uğraşacaksa kocasının izni alması gerekir (MK. m.159).

3- NESEPTEN DOĞAN FARKLILIKLAR

Evlilik içi doğan çocuklarla, evlilik dışı doğan çocuklar arasında mirasçı olmaları bakımından fark vardır. Evlilik içi çocuk mirastan 2 pay, evlilik dışı çocuk ise 1 pay alır (MK. m.443/11).

Evlilik içi doğan çocuklar, babalarına nesep bağıyla bağlanırken, evlilik dışı çocuklar da, ancak tanıma ya da kişisel sonuçları ile babalığa hükümle, evlilik dışı nesep bağı kurulur (MK. 290/C.2).

4- ŞEREF VE HAYSIYETTEN DOĞAN FARKLILIKLAR

Kötü hâl sahibi olanlar vasi atanamazlar (MK. m.368/b.2).

Bir ceza mahkemesinde mahkum edilip de medeni haklardan mahrum edilen kimse, bir resmi vasiyetnamenin yapılmasına tanık olarak katılamaz (MK. m.483).

5- AKIL HASTALIĞI

Akıl hastası olan kimse evlenemez (MK. m.89/11).

6- YABANCILIK

Bu fark daha çok kamu hukukunda kendini gösterir. Yabancılar seçme ve seçilme hakkına sahip değildirler. Devlet memuru olamaz, orduda görev alamazlar. Özel hukukta ise yabancılarla vatandaşlar genel olarak eşit tutulmuş, buna bazı

İstisnalar getirilmiştir. Örneğin, yabancıların Türkiye'de taşınmaz sahibi olmalarına sınırlamalar getirilmiştir.

C. YARGIÇ TARAFINDAN FARKLILIK YARATILMASI

Yargıç kural olarak, kişiler arasında hukuk kurallarını fark gözetmeksizin uygular. Ancak yargıç hak ehliyeti bakımından da bir takım sınırlar getirebilir. Örneğin, boşanma nedenlerini erkek ve kadın için ayrı ayrı uygulayamayan yargıç, başka bir hukuki sorunda, bir kusur söz konusu olduğunda, tarafların mesleki bilgilerine ve işteki becerilerine göre farklar gözetebilir.

Ceza Kanununun 33. maddesinde de 5 seneden fazla ağır hapse mahkum olan şahsın ceza müddeti zarfında babalık hakkından ve kocalık sıfatının bahşettiği kanuni haklardan mahrumiyetine de hüküm verilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÖLELİK

I. ROMA'NIN SOSYAL KURULUŞU

Roma hukuk tarihinde ilk iki kuvvetli teşekkül familia ve gens'tir. Eski devirlerde familia (aile) babanın hakimiyetinde eş, kız ve erkek çocuklar ve kölelerden oluşmaktaydı. Roma'da bu aile, müşterek bir soydan gelen kimselerin topluluğudur. XII Levha Kanunundan beri familia bunun dışında bir anlam daha taşırdı. Bu da bir şahsın, bütün maddi mallarının ve kölelerinin bütünü olması idi. Bu manada familia, aile reisinin mamelekini gösterirdi(64).

Bu eski zamanların ailesini, aile babasının mutlak hakimiyeti ve hakimiyet altında bulunan kimselerin hukuki ehliyetsizlikleri vasıflandırmaktadır(65). Çocuklar ve kadın bu aile reisinin hakimiyeti altında bulunurlar ve hukuki durumları bakımından kölelerin, hayvanların, ev ve arazilerinkinden pek farklı olmayan bir durumdadırlar. Zamanla aile reisinin bu hakimiyeti iki değişik şekil almıştır. Hürler üzerindeki hakimiyet Patria Potestas (aile reisi hakimiyeti), köleler

---

(64) Ayiter, Kudret; Roma Aile Hukuku, Ankara 1960, s.3-4.

(65) Pupliese Giovanni; Roma Ailesine Tarihi Bir Bakış, Çev. Umur, Ziya; İ.H.F.M., C.XXII, S.1-4, 1956, s.339 vd.

üzerindeki hakimiyet (dominica potestas) mülkiyet olarak kalmıştır. Baba hakimiyeti altındaki bir diğer zümre ise, aileye temellük edilmiş bir mal gibi giren hürlerdi(66). Bunlar aileye şahıstan ziyade eşya gibi giren kimselerdi. Ancak köle muamelesi görmezlerdi. Evlat edinilen çocuk ise, asıl çocuklardan ayrılmazdı.

Ailenin gittikçe genişlemesi, Roma hukuk tarihinde ikinci sosyal teşekkül olan gens'leri ortaya çıkarmıştır. Gens, aralarındaki sıhriyet derecesinin tayini mümkün olmayan kimselerden meydana gelmekteydi. Gens'in mahiyeti ve kaynağı hakkında XIX. yüzyılda iki farklı görüş vardır. Birinci görüş, Alman tarihçi Niebuhr'dan hareketle, gens'in, devletin yarattığı suni bir müessese olduğunu ve pens'e dahil olanlar arasında müşterek bir soyadı ikame ettiğini, kan rabıtası yerine bu durumu gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Ihering ve Maine'den hareketle ikinci görüş ise; Gens'in aynı soydan, ceden gelen ailelerin doğal bir şekilde birbirine bağlanmasından ortaya çıktığını ileri sürmektedir(67).

Gens dahilinde bulunan sosyal gruplar ise iki türdür. Bunlardan birincisi mensup oldukları gens'in adını taşıyanlardır. Yani aynı kökten gelmektedirler. Bunlara patricii adı verilirdi. İkinci grup ise hakimiyet altında bulunan Clientes'dir(68). Onlar da gens'in adını taşırlar, ancak bu

---

(66) Ayiter, s.46.

(67) Umur, s:6.

(68) Bu kelime Latince'de itaat etmek manasına gelen Cliens kelimesinin çoğuludur.

durum onların aynı kökten gelmelerinden değil, gens'e bağlılıklarını bildirme bakımındandır(69).

Daha sonra gens'ler arasında ilişkiler artmış, daha büyük sosyal teşekküllerin varlığı ihtiyacı ve tek bir şefin idaresi altında birleşme zorunluluğu doğmuş ve gens'lerin birleşmesiyle "curia" ve "tribus" namını alan daha geniş teşekküller ortaya çıkmıştır. Nihayet bunların da birleşmesi sonucu Roma hukuk tarihinde sosyal yapıdaki gelişmenin son aşaması Civitas idaresi doğmuştur. Civitas kelimesi hem bir yeri, hem orada yaşayanların hukukî durumunu, hem de insanların kurduğu topluluğu belirtir(70).

---

(69) Okandan,R.G.; Roma Amme Hukuku, İstanbul 1944, s.18, Umur, s.7.

(70) Umur, s.10-11.

II. KÖLELİĞİ OLUŞTURAN SEBEPLER

A. DOĞUMLA KÖLELİK

Köle bir kadından doğan çocuk köle sayılırdı. Köle bir kadın hür bir erkekten bir çocuk doğursa bile doğan çocuk köle olurdu. Çünkü bir kölenin hür bir kimse ile münasebeti meşru bir evlenme sayılamazdı.

Hamilelik sırasında köle kadının hürriyet durumu değişmişse klasik hukukta, kadının doğum esnasındaki durumuna bakılırdı. Kadın o sırada hür ise, doğan çocukta hür, köle ise doğan çocukta köle sayılırdı. Daha sonraları hamilelik sırasında bir an bile hür olan kadının çocuğu da hür sayılmıştır(71).

B. HÜRRİYETİN KAYBEDİLMESİYLE KÖLELİK

Hür bir kimse hürriyetini kaybederse (capitis demunitio maxima) köle haline gelirdi.

Savaş esirliği köleliğin en eski sebebidir. Savaş sı-

---

(71) Umur, s.349.

rasında yakalanan kimseler savaş esiri (captivi) sayılırdı. Savaş esiri askeri komutanın emriyle ve açık arttırma ile satışa çıkarılır ve onu satın alanın kölesi durumuna düşerdi. Esir düşen Roma vatandaşı da köle olur ve Roma hukuku karşısında hak ehliyetini kaybederdi. Ancak esir düşen Roma vatandaşı, bir daha düşmana geri dönmek niyetiyle Roma'ya veya Roma ile müttefik bir devlet arazisine ayak bastığı anda, hiç köle olmamış gibi yeniden Roma vatandaşı olur ve eski haklarına kavuşurdu. Esirin geri dönüşünü ve buna bağlanan neticeleri Romalılar, ius postliminii tabiri ile açıklarlardı(72).

Savaşta elde edilen esirler ganimet sayılır ve bunların bir kısmı devlete ait olan köle (servus publicus) namıyla anılırlardı. Durumları bir ferdin hakimiyeti altında olan köleye nazaran daha iyi idi(73).

Klasik hukuk zamanında, sonraları kaybolmuş eski bir kurala göre, bir kimse borcunu ödemeye mahkum edilir ve ikrar ettiği halde ödemezse Tiber nehri ötesinde(74) satılır ve köle olurdu.

Askerlik vazifesinden bile bile kaçan kimse de artık Roma topluluğundan sayılmaz ve köle olurdu.

Kavimlerarası bir hukuki mükellefiyeti ihlal eden kimse de yabancı kavime teslim edilir, yabancı kavim teslimi ka-

(72) Umur, s.350; Di Marzo, s.37.

(73) bkz. s.42.

(74) Bir Romalının Roma içinde köle olması mümkün olmadığından satış, o zamanlar Roma devletinin sınırı olan Tiber nehrinin öteki kıyısında yapılırdı.

bul ederse, o kimse hürriyet durumunu kaybederdi.

Bir satıcı ile, alıcıyı aldatmak amacıyla, semeni tak-
sim için anlaşarak kendisini köle gibi sattıran 20 yaşından
yukarı hür kimse köle haline gelirdi.

Hür bir Romalı kadın, başkasına ait bir köle ile cinsi
münasebette bulunursa, köle malikinin ikazına rağmen devam
ettirirse, kendisi de o malikın kölesi haline gelirdi. Bu hü-
küm Iustinianus tarafından kaldırılmıştır(75).

Bazı önemli cezalara çarptırılanlar, ölüme veya müeb-
bet küreğe mahkum edilenler köle olurlardı. Azat edilemezler-
di. Iustinianus ebedi küreğe mahkum olanların köle olacağı
hükümünü kaldırmıştır.

Postklasik devirde ise azatlı eski efendisine karşı
nankörlük eder, vazifelerini yerine getirmezse tekrar eski
efendisinin kölesi olurdu.

---

(75) Umur, s.351.

III. ROMA HUKUKUNDA KÖLELİKLE İLGİLİ KAVRAMLAR(76)

Servus Alienus: Başkasına ait köle. Eğer mirasçı nasbedilecek olursa, mirası kölenin maliki iktisap ederdi. Başkasının kölesinin vasiyet yoluyla azat edilebilmesi için vasiyetçi mirasçıya, o köleyi satın alarak azat etmesini emrederdi.

Servus Communis: Birkaç malike birden müşterek mal gibi ait olan köle.

Servus Derelictus: Terk edilmiş köle. Terkedilen köle, kölelikten kurtulmaz sahipsiz köle olurdu. Iustinianus hukukunda terkedilmiş köle, hür olmuş sayılırdı. Eski maliki onu geri isteme hakkına sahip değildi.

Servus Fugitivus: Malikin nezdinden kaçarak, malikin fiili hakimiyetinden kurtulmuş olan köle veya malik tarafından alacaklısına rehin olarak verilen ve oradan kaçan köle. Kaçmakla hür olmaz yine malikin mülkiyeti altında kalır, malik sırf niyetle (animus possidendi) zilyed olarak kalırdı. Kaçak-

---

(76) Umur, Lugat, s.197-198; Berger, s.705-706.

lık esnasında kölenin elde ettiği malların zilyedliği de yine malik hesabına elde edilmiş olurdu. Kamu organı veya özel bir kişi tarafından yakalandığında sahibine iade edilmeliydi. Saklamak, kaçmasına yardım etmek hırsızlık sayılırdı. Sahipsiz bir köleyi elinde bulunduran iyiniyetli kimse ise zaman- aşımı ile kölenin mülkiyetini kazanabilirdi.

Servus Ordinarius: Malikin hizmetinde belli bir işe tahsis edilmiş veya peculium'un idaresi ile görevlendirilmiş köle.

Servus Peculiaris: Peculium mallarına dahil köle. Peculium sahibi filius familias, peculium'una ait bir köleyi babasının izni olmadan azat edemezdi.

Servus Poenae: Ölüme veya müebbet küreğe mahkum edilmek neticesinde hürriyet durumunu kaybeden ve bu suretle köle olan kimse. Sahibinin sahiplik hadisesi, bir daha canlanmamak üzere ortadan kalkardı. Azat edilemezlerdi. Bazı durumlarda ağır ceza kapsamına girmese de köle için azat edilemezlik durumu söz konusu olurdu.

Servus Privatus: Herhangi hür bir kimsenin hakimiyeti altındaki köle.

Servus Publicus: Magistranın hizmetinde, kamu kuruluşlarında, tapınakta ve buna benzer yerlerde çalıştırılan köle. Kendisine bahşedilmiş kişisel imtiyazları vardır. Peculium sahibi ise onu elden çıkarabilir. Daha kalifiye olanları mu-

hasebe ve sekreterlik gibi işlerde çalıştırılırdı. Bazen kişisel girişimlerde bulunabilecek pozisyonlara sahip olabillerler ve bir süre sonra özgürlükleri ile ödüllendirilirdiler. Azatları senatus'un daha önce vermiş olduğu yetkiye dayanarak, magistra tarafından yapılırdı.

Servus Fiscalis: Hazine işlerinde çalıştırılan köle. Mirasçı bırakmadan ölenin kölesi, reddedilen mirasa dahil olan köle veya bir cürümle suçlanan bir kişinin malvarlığına hazine tarafından el konulması halinde, o malvarlığına dahil olan köle hazineye ait olurdu.

Servus Fructuaris: Üzerinde intifa hakkına sahip olunan başkasına ait köle. Kölenin emeği, parası, malı ve köleye bağışlanan şeyler intifa hakkı sahibinin olurdu. Diğer kazanmalar, örneğin miras, vasiyet yolu ile köleye bırakılan şeyler malike aitti. İntifa hakkına sahip olan kimsenin rızası olmadan sahibi tarafından bırakılan köle servus sine domino olurdu. Iustinianus hukukunda ise hür olurdu.

Servus Sine Domino: Maliki tarafından terkedildiği, muallakta bulunan bir terekeye dahil bulunduğu veya bir mahkumiyet neticesinde hürriyetini kaybettiği için, o esnada hiç kimsenin hakimiyeti ve mülkiyeti altında bulunmayan köle. Bunlar akit yapamadıkları, azat edilemedikleri ve mirasçı nasbedilemedikleri için bir ferdin mülkiyetinde bulunan kölelerden daha kötü durumda ve sahipsiz mal idiler.

Servus Vicarius: Malikin hizmetinde belli bir işe tahsis olunan, ordinarius servus'un emrindeki veya idare ettiği peculium'una dahil olan köle. Kölenin kölesi. Servus vicarius'ta peculium sahibi olabilirdi.

IV. KÖLELİĞİN İKTİSAT TARİHİ İÇİNDE YERİ

A. İKTİSAT İLE HUKUK

Hukuk insanın ihtiyaçlarından doğar ve yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla, zamanla bu ihtiyaçların yönlendirdiği biçimde değişir.

İktisadi olay da, insan doğasının eğilim, his ve ihtiyaçları tarafından ortaya çıkar.

Hukuk tarihi iktisat tarihinin bir yardımcısıdır. Çünkü iktisadi sebepleri göz önüne almadan hukuk tarihini açıklamak mümkün değildir. Bu nedenle iktisadi olay sebep, hukuki durum sonuçtur(77).

Hukuk ve iktisat insan faaliyetinin bir kısmı olarak üretme ve servetin taksimine ilişkin kısmı bakımından birbirine bağlıdır(78).

Bu noktadan hareketle, Roma devletinin çeşitli devirlerde iktisadi yapısının kölelerin hukuki durumuna etki etti-

---

(77) Kuyucuklu, Nazif; İktisadi Olaylar Tarihi, İstanbul 1982, s.20.

(78) Del Vecchio, Giorgio; Hukuk Felsefi Dersleri, Çev.: Erman, Sahir, İstanbul 1952, s.434 vd.

ğini ve kölelik müessesesinin iktisadi yapı tarafından yönlendirildiğini söyleyebiliriz.

B. İKTİSAT TARİHİ İÇİNDE KÖLECI ÜRETİM AŞAMASI

Kölelik bütün dünyaya yayılmış bir müessesedir. Aşağı kültür seviyesindeki küçük ve avcı ulusların köleleri yoktur. Çoban ulusların da köleleri azdır. Bunların göçebe hayatı köleleri muhafaza etmelerini güçleştirir. Bu iki medeniyet şeklinde çok zorlu bir hayat süren kadınlar köledir(79).

Üretim araçlarında ortak mülkiyet, üretimde ortak emek ve eşit bölüşümün egemen olduğu ilkel ekonomik aşamadan sonra gelen köleci üretim aşaması, M.Ö. IV-III. bininci yıllardan başlayarak, M.S. V. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Köleci dönem, eski çağ ve doğu ülkelerindeki "Doğu Köleliği", eski Yunan'da ve Roma'daki "Klasik Kölelik" olmak üzere ikiye ayrılır. Eski çağ doğu ülkelerinde küçük işletmeler üretime egemen olup, satın alma gücü ve talep düşük olduğundan geniş köle emeğine pek ihtiyaç yoktur. Hürlerin sayısı, kölelerin sayısından bir hayli fazladır. Klasik Kölelik Dönemi M.Ö. 1000. yıllar, M.S. V. yüzyıl arasını kapsamıştır. Daha önce Yunanlılarda varolan kölelik, M.Ö. VIII ve VI. yüzyıllarda Yunanlıların Karadeniz ve Akdeniz'de büyük koloniler kurmalarından ve deniz ticaretinin gelişmesinden kaynaklan-

---

(79) Paribeni, Roberto; Roma Hukukunda Aile Kurumu, Çev. Talip, Şemsettin; İ.H.F.M. C.1, 1935, s.376.

mıştır. Klasik kölelik döneminde artık kölelerin mülkiyeti fertlere geçmiştir. Mal üretiminin artması, işletmelerde daha fazla köle çalıştırılmasına neden oluyor, doğu ülkelerinde kölelik döneminde kölelerin çok az sayıda olmasına karşılık, bu dönemde köleler nüfusun yarıdan fazlasını oluşturuyordu. Roma'da ayrıca girilen savaşlar ve kazanılan zaferler köle sayısını oldukça arttırmıştı(80).

Kölenin vaziyeti bütün Akdeniz ülkelerinde hemen hemen aynıdır. Mısır ve Mezopotamya'da köleler ile vatandaşlar arasında fazla fark yoktu. Çünkü vatandaşlar da hükümdarın kölesi durumundaydılar. Hatta hükümdarın itimadını kazanan köleler, vatandaşlardan daha yüksek bir seviyeye çıkabilirdiler. Roma'da da, sayıları artmadan önce kölelerin hayatı ilk zamanlarda, efendininkinden çok farklı değildi(81).

---

(80) Kuyucuklu, s.6.

(81) Paribeni, s.377.

V. ROMA DEVLETİNDE SİYASİ DEVİRLERE GÖRE İKTİSADİ YAPI VE KÖLELİĞİN FONKSİYONU

"İlkel koşullarda kölelik yoktur. İki elin ancak bir kişiyi doyuracak kadar üretim yaptığı, daha fazlasını sağlayamadığı çağlarda köleliğin ekonomik temeli yoktur. Kölelik, birikmiş emek ürünleri bir yerde saklanabildiği zaman doğar"(82).

Kölelik ekonomisinin temeli köle emeğidir. Çalışmanın hür insana layık olmayan bir eylem sayılması köleyi ve köle emeğini zorunlu kılmıştır.

Kölelik müessesesi eski çağın ekonomik yaşamında önemli yeri olan ve ekonomik yapıyı etkileyen bir müessesedir. Toplumun diğer kesiminde ise, hür kimseler yer almaktaydı. Efendinin köle üzerinde mutlak bir hakkı vardı ve köleler sayesinde ücretsiz emek, işgücü sağlanıyordu.

Roma Devletinde, kölelerin geçirdiği devrelere bakıldığında, ilk zamanlarda kölenin çok kötü koşullarda olmadığı-

---

(82) Hançerlioğlu, Orhan; Ekonomi Sözlüğü, İstanbul 1977, s.131.

nı görüyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, köle aile reisinin hakimiyeti altında bulunan kişilerden çok farklı değildi. Roma tarihinin ilk yüzyıllarında, vatandaşlar tarlalarında kendileri çalışır ve kölelerini ailenin üyesi gibi kabul ederlerdi(83).

Roma devletinde siyasi devirlerdeki ekonomik yapıyı ve bu yapı içerisinde kölelerin durumlarını şöyle açıklayabiliriz.

A. KRALLIK DEVRİ (M.Ö. 754 - M.Ö. 579)

Roma Devletinde krallığın kurulmasıyla pater familias'ın özel toprak mülkiyetine sahip olmaya başladığını görüyoruz. Krallık devrinde, Roma'nın ekonomik ve sosyal hayatını, pater familias'ın egemenliği altında toplanmış, aile evladı (filius familias) ve kölelerden (servus) oluşan aileler belirliyordu(84).

Krallık döneminde Roma ekonomisi tarıma dayanmaktaydı. Kapalı bir ekonomi hakimdi. Tarım faaliyeti toprak mülkiyeti meselesini de beraberinde getirmekteydi. Şehir ve civarındaki toprağın bir bölümü mülk olarak ailelere dağıtılmıştı. Toprağın diğer kısmı gens'lerin mülkiyetinde idi. Bir de bütün şe-

---

(83) Visky, Karoly; Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler, Çev. Tahiroğlu, Bülent; İ.H.F.M., C.XL, S.1-4, İstanbul 1974, ayrı bası, s.2.

(84) Karadeniz, Özcan; Iustinianus'a Kadar Roma'da İş İlişkileri, Ankara 1976, s.4.

hir halkının yararlanmasına açık orman ve çayırlar vardı(85).

Aile babası, egemenliği altında bulunan kimselerin, yani aile evladı ve kölelerin iş ilişkilerini dilediği gibi düzenlemekteydi. Durum böyle olunca da, bu ilişkilerin hukuki bakımdan düzenlenmesi söz konusu değildi. Yani bir işin ücret karşılığında yapılmasını konu edinen iş sözleşmesi ve hukuki anlamda bir ücretin ödenmesi anlayışı henüz yoktu(86).

Roma'da köleler hariç, hür kimselerin ücret karşılığı çalışması söz konusu değildi. Ücret (merces), köleliğe ilişkin bir şeyi ifade ediyordu. Ücret için çalışan hür kimse o devrin anlayışına göre köleden daha fazla hor görülürdü. Hür kişinin fikir faaliyeti de ücret karşılığı olamazdı. Zaten bu faaliyetinden doğan ücreti talep edebilmek için bir dava hakkı da yoktu(87).

Krallık devrinde varolan kapalı aile ekonomisi ve küçük el sanatları, ev sanayii sınırları dışına taşmadığından, ticaret yabancıların elinde olduğundan henüz hür kimselerin iş ilişkilerini düzenleyecek hür emek piyasası oluşmamıştı. Fakat hizmet anlamına gelen "operae" deyiminin, krallık döneminde aile babasının bir başka aile babasından işlerini gördürmek üzere hayvan ve köle kiralaması ile ortaya çıktığı sanılmaktadır(88).

---

(85) Tahiroğlu, Bülent; Roma Devletinin İktisadi Krizleri, İ.H.F.M. C.XLV-XLVIII, Atatürk'e Armağan'dan ayrı basım, İstanbul 1982, s.679.

(86) Karadeniz, Roma'da İş İlişkileri, s.4-5.

(87) Visky, s.3.

(88) Karadeniz, Roma'da İş İlişkileri, s.6.

Krallık devri Roma'sında zamanla kapalı ekonomiden, pazar ve para ekonomisine geçilmiş, hayvan yetiştiriciliği yanında tarım sanayii ve daha sonra devrin ölçüleri içinde ticaret gelişmiştir. Sonuç olarak krallık devri ekonomisinde köleler ucuz işgücü sağlama bakımından önemli bir yer tutmaktaydı.

B. CUMHURİYET DEVRİ (M.Ö. 509 - M.Ö. 27)

Cumhuriyet devrinin başlarında Roma devletinin iktisadi durumu pek iyi değildi. Topraksız pleb sınıfı halkın çoğunluğunu oluşturuyordu. Roma'da ekonomik zayıflık hakimdi.

M.Ö. III. yüzyıl başlarından itibaren Roma'nın genişleme politikası iktisadi nedenlere dayanmayıp, daha çok bağımsızlığı teminat altına alma anlayışına dayanıyordu. Kazanılan savaşlar Roma'nın iktisadi yapısında büyük değişiklikler doğurmuştur. Roma devleti ve fertler yayılmacı politika ile gelişmiş ve zenginleşmiştir. Fetihler, geniş topraklar, yeni yatırım ve iş olanakları, köleleştirilen esirlerden sağlanan bol ve ucuz köle emeği sayesinde ve ayrıca ganimetlerden, eyaletlerin sömürsünden Roma'ya büyük servetler akmıştır(89).

Cumhuriyet devrinde egemen sınıfların toprak mülkiyeti artmış ve Latifundium(90) denen büyük malikaneler kurulmuş-

(89) Sahillioğlu, Halil; İktisat Tarihi Ders Notları, s.16.

(90) Latifundium: Geniş arazi. Zengin senatus azalarının, kendilerine yasaklandığı için ticaret yapamamaları, çok geniş araziler satın almalarına neden olmuştu.

tur. Bunların en çok yaygın olduğu yerler Güney İtalya'dır. Tarım işleri çok defa azatlı olan bir kâhya idaresinde köleler ve tarım işçileri tarafından yapılıyordu(91).

Büyük servet sahiplerinin topraklarının her geçen gün artması ve ucuz iş gücü olarak kölelerden yararlanılması küçük toprak sahiplerini zor durumda bırakmıştı. Bunlar topraklarını düşük bedellerle devretmek zorunda kalıyorlardı. Bu da büyük toprak sahiplerinin topraklarının günden güne artmasına neden oluyordu. İşte bu ortamda Latifundium'lar kurulmuştur. Savaşlarda elde edilen esirler köle olarak bu tarımsal işletmelerde çalıştıkları için de, hür emeği oluşturan küçük toprak sahipleri işsiz kalıyor ve Roma'da gün geçtikçe sayısı artan bir işsizler ordusu doğuyordu(92).

Bu arada savaşların oluşturduğu büyük sermaye tarım dışı ekonomi kesimlerini oluşturmuştur. Toprak sahibi olmayan tüccarlar, sanayiciler ve müteşebbisler ortaya çıkmıştır.

İşsiz kalan ve geçim güclüğü içinde olan eski küçük toprak sahipleri artık bu durumla rekabet edemez olmuşlardı. Bunların ücret karşılığında çalışmaları yukarıda belirttiğimiz gibi (tarıma ilişkin işler dışında, kol gücüne dayanan çalışma) küçümseniyordu. Ancak doktrinde bu değer yargısının, yalnız köle işgücünün bol ve ucuz olduğu dönemde, bu işlerin bir ücret karşılığı yapılması durumunda geçerli ve toplumun

---

(91) Tahiroğlu, s.682.

(92) Karadeniz, Roma'da İş İlişkileri, s.19, dn.62.

yüksek sınıflarının oluşturduğu tabaka için söz konusu olduğu ileri sürülmüştür. Giderek efendilerin kölelerini başka efendilere kiralamasıyla ortaya çıkan iş ilişkilerini düzenleme gereğinin doğurduğu hukuki kurallar, hür bir kişinin kendi işgücünün kiralanması durumunda da uygulanmaya başlamıştır(93).

Artık kamu hizmetlerinde, özel kişilerin tarımsal işletmelerinde ve diğer ekonomik alanlarda hür işçiler kullanılmaya başlanmıştı. Ancak kölelerin işgücünün, hür işçilerinkinden daha verimli bulunması nedeniyle tercih edildiğini, Caesar'ın, büyük toprak sahiplerini ancak 1/3 oranında hür işçi çalıştırmaya zorlamasını konu edinen bir decretum'u(94) kanıtlamaktadır(95).

Cumhuriyet döneminde, kölelerin sayısının giderek artması ayaklanmalara yol açmıştır. M.Ö. 71'de köle Spartaküs önderliğinde çoban ve sığırtmaçların da katıldığı büyük bir ayaklanma Cumhuriyet idaresi tarafından bastırılmıştır.

Cumhuriyet döneminde kölenin sağlandığı, savaşlardan başka bir kaynak da korsanlıktı. En önemli pazar yeri Delos'tu. Ancak kölelerin sayılarının çokluğu onların değerinin düşmesine neden oldu. Çok kötü muamele görmeye başladılar. Maddî ve manevî değerleri düştü. Ancak öğretmen, hatip, hakim

---

(93) Karadeniz, Roma'da İş İlişkileri, s.17, dn.56.

(94) Decretum: Magistra'nın veya tarafların talebi üzerine veyahut re'sen, bir ihtilaf hakkında imparatorun verdiği karar. Magistra'ların hukuki ve idari sahada aldıkları kararlarda decretum idi.

(95) Karadeniz, Roma'da İş İlişkileri, s.19, dn.62.

gibi serbest mesleklerde çalışan nitelikli kölelerin değeri büyüktü(96).

Bu devirde eyaletlerle yapılan ticaret tüccarlar ve efendileri için çalışan kölelerin elindeydi.

Gracchus kardeşler tarafından toprak dağılımını yeniden düzenlemek amacıyla çıkarılan reform yasaları, toplumun etkin sınıfları aracılığıyla işlemez hale gelmiştir.

Cumhuriyet devrinde bir nevi büyük sanayi ve kapitalizm sistemi kurulmuştur. Kapitalist sistemin kurulmasını mümkün kılan sebepler arasında en önemlisi köle yığınları olmuştur(97).

Cumhuriyet idaresinin sonlarına doğru Roma parası çok değer yitirerek birçok kez devalüe edilmiştir. Ayrıca Akdeniz havzasındaki köleler arasında yapılan uluslararası anlaşmalarda Roma için ciddi tehlikeler doğurmaktaydı(98). Bu kargaşalıklar içerisinde Cumhuriyet idaresi son bulmuştur.

---

(96) Sahillioğlu, s.19.

(97) Umur, s.73.

(98) Tahiroğlu, s.687.

C. İMPARATORLUK DEVRİ (İLK İMPARATORLUK M.Ö. 27- M.S. 284
SON İMPARATORLUK M.S. 284 - M.S. 565)

İmparatorluk Devrinin başlarında köle emeğine dayanan ve pazar için üretim yapan latifundiumların, Roma ekonomisinin tarımsal kesiminde egemen unsur olduklarını görüyoruz.

İmparator Augustus'la başlayan barış dönemi kölelerin azalmasına, ayrıca azatlıların sayısının artmasına, dolayısıyla köle emeği arzının azalmasına yol açmıştı(99). Bu devirde azat edilen kölelerin sayısı bir hayli artmıştı.

İmparatorluk döneminin başlarında efendilerin kölelere karşı zulümlerine karşı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Köleler hakkında insanlık (humanitas) terimi sık sık kullanılır olmuştur. Bu durumu doğuran nedenler olarak da senatus meclisi kararları, felsefe ve hıristiyanlığın doğumu sayılabilir. Kaynağını Yunan'da bulan Stoisizm akımından etkilenen filozoflar köleliğin doğal hukuka aykırı olduğunu ve hukuki durumunun düzeltilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Hukukçular kölelerin durumundan hareketle, bütün insanların eşit olduğu varsayımına dayanan doğal hukuk nazariyesini kurmuşlardır(100). Hıristiyanlığın etkisi ile, insanlık düşüncesinden hareket eden bu din taraftarları da kölelerin hukuki durumunu düzeltmek için çalışmışlar ve Roma devletinde hıristiyan imparatorlar zamanında kölelerin hayat seviyeleri biraz olsun

---

(99) Karadeniz, Roma'da İş İlişkileri, s.21.

(100) Tahiroğlu, Bülent-Erdoğan, Belgin; Roma Hukuku Meseleleri, İstanbul, 1985, s.23-24.

yükseltilebilmiştir. İmparator Constantinus zamanından itibaren, aile halinde birlikte yaşayan köleleri birbirinden ayırmak yasaktı. Iustinianus zamanında azat etme muameleleri kolaylaştırılmış, daha da önemlisi köleler arasında daha önceden kurulmuş kan akrabalığı esasına dayanan bir miras hukuku tesis edilmişti(101).

Bu dönemde, ortaya çıkan azatlılar grubu, gerek ekonomi, gerekse sanayii alanında egemen duruma geçmiştir. Çok kez de mesleki dayanışma ve sosyal yardımlaşma amacıyla collegium'lar(102) biçiminde örgütlenmişlerdi. Collegium denilen bu mesleki birlikler giderek güçlenmişler, ortaçağ loncalarının çekirdeğini oluşturmuşlardır.

İmparatorluk döneminde ayrıca aile temeline dayanan küçük tarımsal işletmeler de ortaya çıkmıştır. Bu tarımsal işletmelerde çalışanlar, toprak sahiplerine verecekleri ürün bir yana bırakılırsa, tüketimleri için üretmeye başladılar. Bu kimseler hür çiftçilerden oluşuyor ve kendilerine colonus deniyordu. Colonus'ların üzerinde çalıştıkları toprak sahibine giderek tâbi olmaları ise ortaçağ feodalizmini hazırlamıştır(103).

---

(101) Umur, s.356.

(102) Collegium: Dini, siyasi veya mesleki bir gaye ile kurulmuş, imparatorluk devrinde hükmi şahsiyet iktisap etmiş bulunan insan toplulukları.

(103) Karadeniz, s.25 vd.

VI. ROMA DEVLETİNDE KÖLELERİN HUKUKİ DURUMU

Köleler daha önce değindiğimiz gibi hukuken şahıs olmadıklarından hak ehliyetine sahip değillerdir. Yani haklar edinebilme ve borç altına girebilme ehliyetleri yoktur.

Kölenin Roma hukukunda hiçbir hakkı yoktur ve efendisinin malı durumundadır. Roma Eşya Hukukundaki res mancipı - res nec mancipı eşya ayırımında, köle res mancipı mallara dahil edilerek, onların içinde sayılmıştır. Malik kölenin üzerinde her türlü tasarrufa sahiptir. Onu satar, bağışlar, ariyet verebilir, kiralayabilir ve üzerinde rehin ve ipotek hakları kurabilirdi(104).

Malikin köle üzerindeki hakimiyeti, malik hakimiyeti (dominica potestas) adını taşırdı. Ancak üzerinde hiç kimse- nin mülkiyet hakkı bulunmayan bir köle de, yine köledir. Örneğin, terkedilmiş köle, sahipsiz mal (res nullius) veya terkedilmiş mal (res derelicta) haline gelir ve yine köle kalırdı. Yani köle üzerinde mülkiyet hakkı, köleliği belirleyen bir vasıf değildi.

---

(104) Umur, s.361 - Schwarz, s.213 - Karadeniz, s.135.

Hukuki bakımdan bir şahıs olmayan köle bir insandı ve kendi iradesiyle bir takım hukuki muameleler yapabiliyordu. Yani hak ehliyetine sahip olmasa da, kısmen de olsa fiil ehliyetine sahipti. Fakat kölenin yapmış olduğu bu hukuki muameleler doğrudan doğruya malikin menfaatine giderdi. Aynı şekilde kölenin miras yolu ile bir iktisabı söz konusu olduğunda, bu da malikin iktisabı sayılırdı.

"Quodcumque per servum acquiritur, id domino
acquiritur"

"Köle tarafından iktisap edileni efendisi iktisap etmiştir"(105)

Bu kural, Roma tarihinin ilk devirlerinden itibaren ticaretin gelişmesiyle, sadece bedensel faaliyetlere değil, görüşmelerle sağlanan haklara da uygulanmıştır(106). Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi, köle ilk devirlerde efendisine sadece onun işlerine yardımcı olarak bedensel faaliyetlerle bağlı idi. Daha sonra ticaretin gelişmesiyle, kölenin 3. şahıslarla hukuki muamele yapmaya başladığını ve bu muameleler sonucunda, menfaatlerin malike ait olduğunu görmekteyiz. Örneğin köle efendisi için 3. şahısla alım satım akdi yapabilmekteydi. Bu akit ile elde edilen mal res nec mancipi ise mülkiyetin devren iktisabı (teslim) traditio ile gerçekleşmekteydi. İktisap edilen mal bir res mancipi ise köle mancipatio mu-

---

(105) Umur, s.353.

(106) Buckland-Mc Nair; Roman Law and Common Law, Cambridge 1936, s.23.

amelesi ile aile reisi için mal iktisap edebilmekteydi. Ancak köle res mancipı malların nakline yarayan diğer muamele olan in iure cessio'yu yapamazdı(107). Çünkü in iure cessio iki taraflı ve hayali bir muameledir. Bu muamele magistranın huzurunda yapılır ve malı iktisap edecek olan, davacı sıfatıyla istihkakını ileri sürerek, davalının susmasıyla malik durumuna gelirdi. Köle ise davada taraf olamadığından, böyle bir muameleyi yapma olanağı yoktu.

Malik köle tarafından yapılan muamele sonucu elde edilen hakları ipso iure elde eder, ancak kölenin yapmış olduğu borçlardan sorumlu sayılmazdı. Köle aynı aile evladı gibi yapmış olduğu muamelelerle efendisinin durumuna bir zarar veremezdi. Elde ettiği haklar sahibine yetki verir, fakat maliki borç altına sokan muameleler malik için sorumluluk doğurmazdı. Malik iki taraf arasında yapılan ve kendi hesabına borç doğuran muameleyi onaylamazsa kendisini esasta borç altına sokan bu muameleden dolayı sorumlu olmazdı. Bu durum Roma ticari hayatında önemli bir yer tutan kölelerle iş yapılmasını zorlaştırmaktaydı. Hukuki ilişkilerde kölelerden daha fazla yarar sağlayabilmek için köle ile hukuki muamele yapan kimse- nin alacağıнын bir teminatı olmasının yararı çok büyüktü. İşte bu nedenle praetor ticari hayatta köleleri daha etkili araçlar haline getirmek için, köle malikinin sorumluluğunu gerektiren bir takım davalar ihdas etti.

Bu davalardan söz etmeden önce, Roma ticari hayatında

---

(107) Tahiroğlu, Erdoğan, s.60.

önemli bir müessese olan peculium'dan söz etmek gerekiyor.

Peculium önceleri kölenin, malikin rızası altında bir takım işler yaparak veya kendisine verilen hediyelerle elde ettiği bir sermaye idi. Bu mallar üzerinde kölenin bir tasarruf yetkisi olmamakla birlikte, fiilen köle de kalırdı. Köle bu mallara dayanarak hukuki muamele yaptığı zaman eğer borçlanırsa, bu borç tam borç değildi. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi köle davada taraf olamazdı ve kendisine dava açılmazdı. Kölenin bu durumda borcu davasız veya eksik borçtu. Köle kendi isteği ile borcunu öderse, bu ödeme geçerli sayılırdı(108).

Sözünü ettiğimiz bu peculium'dan farklı olarak bazı hallerde malik, kendi malları ile köleye bir peculium tesis edebilmekteydi. Amaç köleye ticari iş yaptırmaktı. Böylece ilk imparatorluk devrinde kölenin peculium'u ticari hayatta önemli bir etkendi. Önceleri önemsiz bir konu iken, köleye kendi ticari amacı imiş gibi uğraşmak üzere devredilen oldukça önemli bir sermaye haline geldi. Ancak kölenin, peculium konusuna girmeyen iş amaçları ile uğraşma yetkisi yoktu. Bundan verilen bir ödün, onaylanmamışsa kesinlikle geçersizdi. Peculium bir terekenin olduğu anlamda bir mal topluluğu değildi. İstihkaka konu olamazdı. Peculium maddi şeyler + buna bağlı olarak biri tarafından köleye ödenmesi gereken borçlar, eski köleden kaynaklanan ve ailenin herhangi bir üyesine olan borçlar ve diğer eklentilerdi(109).

---

(108) Umur, s.353-354.

(109) Buckland, s.44-45.

Köle malikten aldığı peculium'la iş görürken borçlanacak olursa alacaklı, peculium tutarı nisbetinde praetor tarafından ihdas edilen actio de peculio davasını malike karşı açardı. Ayrıca malik kölenin yapmış olduğu muameleden herhangi bir şey iktisap etmişse, alacaklılar malikin elde ettiği menfaat nisbetinde bir actio in rem verso davasını malike karşı açabilirlerdi. Eğer malik, kölesini devamlı bir işin başına getirmişse, bu iş dolayısıyla borçlanan kölenin alacaklıları, malike karşı actio institoria davası; köleyi bir geminin idaresi ile görevlendirmişse yine malike karşı actio exercitoria'yı açabilirlerdi. Bir de malik köleyi belirli bir işle görevlendirmiş veya işi yapması için ona icazet vermişse, bu işten doğan borçların alacaklıları malike actio quod iussu davası açabilirlerdi. Bu davalara ortaçağ hukukçuları munzam davalar (actiones adiecticiae qualitatis) adını vermişlerdi(110).

Peculium ile köle arasında sıkı bir münasebet vardı. Çok defa köle peculium'u malike devrederek azat edilmesini sağlardı. Kölenin sahipliğini bırakan malik peculium'u elinde bulunduruyorsa, daha önce peculium kölenin elindeyken, kölenin girmiş olduğu işlerden dolayı, 1 yıl süre ile taahhüt altına girmiş olurdu(111). Aksine anlaşma yoksa azat edilen köle peculium'unu da beraberinde götürürdü.

Sahibinin peculium'la sınırlı sorumluluğunu gerektiren

---

(110) Umur, s.354.

(111) Buckland, s.45.

bu müessese, modern hukukların doğrudan temsil konusunda varmış oldukları hedefe, Romalıların çok yıllar önce varmış olmaları açısından ilginçtir. Roma'da bizim anladığımız anlamda vekillige ihtiyaç yoktu, köle bu boşluğu doldurmuştur(112).

Köle işlediği suçlardan dolayı kamu makamlarınca cezalandırılırdı. Cezayı ve miktarını praetor saptamaktaydı. Kölelere verilen cezalar, hürlere verilenlerden daha ağırdı.

Özel hukuk alanına giren suçlarda ise durum farklı idi. Kölenin işlemiş olduğu haksız fiilden dolayı ortaya çıkan maddi zarar malik tarafından tazmin edilirdi. Ancak malikin tazmin borcu, kölenin değerini aşmazdı. Malik isterse köleyi zarar görene teslim etmek suretiyle borcundan kurtulurdu. Buna malikin noxal sorumluluğu denirdi. Köleye yapılan tecavüzler ise, malike yapılmış sayılırdı. Malik zarar verene davayı kendisi açardı. Ancak malikin kölesine zarar vermesi haksız fiil değildi. Zira malik köle üzerinde sınırsız tasarruf hakkına sahipti. İmparator Constantinus zamanında bile, malik kölesini cezalandırırken ölümüne sebebiyet vermişse, bu adam öldürme fiili değildi. Zamanla bazı hükümler, malikin kölesi üzerindeki sınırsız tasarruf hakkına bazı sınırlamalar getirmiş, ancak bu sınırlamalar kölenin hukuken himayesini sağlamamıştır(113).

Köleler evlenemezlerdi. Evliliğe benzer birleşmeler

---

(112) Buckland/Mc Nair; s.22-28.

(113) Umur, s.355.

yapabilirler, bu suretle bazı kan akrabalıkları doğardı. Kan akrabalığı köleler arasında evliliğe engeldi. Aynı doğuştan hür olanlarda olduğu gibi köle ile hür arasındaki birleşmeye contubernium denirdi. Bu birleşmeler evlilik değildi. Gerek contubernium'da, gerekse köleler arasındaki birleşmelerde hürriyetin iktisabı ile evlilik normal hale gelirdi(114).

Köleler, evlenen kadına kocasının evinde aile masraflarına katılması için verilen para veya mal olan dos'un konusunu teşkil edebilirlerdi. Çünkü mülkiyetin konusu olan hersey, dos'un konusunu oluştururdu. Kadının koca evine getirdiği köleler ise, yeni ailenin uşaklarını ve hizmetçilerini teşkil ederdi(115).

---

(114) Ayiter, Kudret; s.13-14.

(115) Ayiter, s.23.

VII. YAŞAYIŞLARI KÖLENİNKİLERE BENZEYEN KİMSELER

Roma'da yaşam şartları kölelere benzeyen kimseler de vardı(116). Bunları şöyle sıralayabiliriz.

Kendi aile reisi (pater familias) tarafından başkasının hakimiyeti altına verilen, yani satılan veya işlediği bir suçtan dolayı sorumluluktan kurtulmak için zarar gören kimseye teslim edilen aile evladı (filius familias), vatandaşlığını muhafaza eder, fakat yaşayışı köleninkine benzerdi. Bunlara köle gibi (servi loco) anlamına gelen bir isim verilirdi. Klasik devirde, bu müessese noxa olarak verilme hali hariç, bazı kimselerin şeklen ve geçici bir süre devredilmelerinden ibaretti. Postklasik devirde ise, bu müessese kaybolmuştur.

Klasik hukukta esir düşen bir Roma vatandaşı, kendisini para vererek esaretten kurtaran kimsenin kölesi olurdu. Bu kimse verilen fidyenin tutarını ödeyerek hürriyetine kavuşurdu. Daha sonra, kurtaranın hizmetinde 5 yıl çalışmış kölenin, 5 yıl sonra kölelikten kurtulduğu kabul edildi. Iustinianus zamanında, kurtarılan, borçlu olduğu müddetçe rehin verilmiş gibi kabul edilmiştir.

---

(116) Di Marzo, s.50-53.

Borçlunun borcunu teminat altına almak amacıyla, alacaklının hakimiyeti altına girmesi halinde, hakimiyet altındaki kimse (nexus), hukuken değil ama, fiilen köle idi. M.Ö. 326 yılında teminat olarak borçlunun şahsı ile değil, malları ile sorumlu olması hakkında çıkarılan kanun bu uygulamayı kaldırdı.

Kendi rızası ile "yakılması, bağlanması ve kılıçla öldürülmesi"ni kabul ederek, sirk eğlenceleri düzenleyen bir kimseye kendi faaliyetlerini arzeden kimseye "Auctoratus" denirdi. "Auctoratus" hürdü, fakat bazı ehliyetsizliklere maruz kalırdı. İmparator Constantinus zamanında bu uygulama kaldırılmıştır.

Son olarak köle olmayan, fakat bağlı bulunduğu toprağa köle gibi fiilen bağlı olan colonus'lar vardı. Colonus'lar her ne kadar doğuştan hür iseler de, doğmuş oldukları toprağın kölesi olurlar, istedikleri yere istedikleri zaman gidemezlerdi. Toprağa bağlı idiler. Arazinin daimi kiracısı durumundaydılar. Colonus bağlı bulunduğu araziyi satın almakla hürriyetine kavuşurdu.

VIII. SONUÇ

Roma hukukunda, çalışmanın birinci bölümünde sözü edilen şahıs, şahsiyet ve hak ehliyeti gibi nazariyelere rastlanmaması, Roma'lı hukukçuların nazariyatla uğraşmaktan çok, hukuki sorunları meseleci bir yöntemle çözmelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu nedenledir ki, Gaius'un modern hukukların temelini teşkil eden sistematiginde, "şahıslara ilişkin hukuk" bölümünde bütün insanlar şahıs sayılmış, şahıs ve şahsiyet kavramlarının hukuk düzeni içindeki yerlerinin saptanması düşünülmemişti. Gerçi sistematikte bu bölüme dahil edilen kölenin kısıtlı da olsa, varolan fiil ehliyeti ve ticari hayattaki önemi nedeniyle, Roma hukukunda mal sayıldığı halde, bu bölüm içerisinde yer aldığı düşünülebilir.

Roma hukukunun geçerli olduğu zamandan yüzyıllarca sonra, modern Romanist'ler tarafından Roma hukuku üzerinde yapılan çalışmalar ve araştırmalarla Roma hukukunun günümüze intikali sağlanmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde söz ettiğimiz, Roma hu-

kukunda önemli bir yer tutan kölelik müessesesinin doğumunun, milattan önceki yüzyıllarda varolan köleci üretimden kaynaklandığı, iktisadi ve o devrin sosyal koşullarının bir ürünü olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Roma'daki hür kişilerin daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, ayıp sayıldığı gerekçeyle yapmadıkları işlerin köleler tarafından yapılması, sınırları genişletme politikası nedeniyle Roma'ya esir düşen büyük yığınların köleleştirilmesi ve bunun sonucu olarak, toplumda artan köle sayısının doğal olarak varolan iktisadi yapı tarafından değerlendirilmesi köleliği Roma'da durumları çok kötü olmasına rağmen uzun zaman vazgeçilemez bir müessese haline getirmiştir.

Kölelik Roma'da önemli bir müessese olmakla beraber, İmparatorluk devrindeki azat etme sayılarının artması ve insanların eşitliğini vurgulayan, aklın gereği olarak kabul edilmesi gereken kurallardan oluşan doğal hukuk nazariyesi, felsefecilerin görüşleri ve Hıristiyanlığın da etkisiyle M.S. II. yüzyıldan itibaren ekonomik değerini gittikçe yitirmiş, fakat bir müessese olarak var olmaya devam etmiştir.

Araştırmanın sınırlarına bağlı kalarak incelemeye çalıştığımız kölelik müessesesi Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra da değişik şekillerde de olsa devam etmiştir. Örneğin, Osmanlılarda varolan kölelik ekonomik açıdan fazla gelişmemiştir. Köle daha ziyade efendisinin hizmetinde veya şehirlerdeki atölyelerde ve küçük işyerlerinde çalışmaktaydı. Tarım alanında kullanılan köleler olmakla birlikte, bunların

sayısı fazla değildi(117).

XVI. yüzyılda Avrupa'da kaybolmaya başlayan kölelik, Amerika'nın keşfi ile yeniden dirilmiştir. Amerika'da kölelik daha sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir iç savaşa yol açmıştır.

Köleliğe karşı XIX. yüzyılda yapılan mücadeleler, Osmanlı İmparatorluğunda ve Avrupa devletlerinde paralellik göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğunda 1876 Anayasasındaki hükümler ve köle ticaretini yasaklamak için kanunlar çıkarılırken, 1838'de İngiltere'de köle ticareti yasaklanmış, 1848 İhtilali Fransa'da köleliğe karşı hükümler getirmiş ve Amerika'daki sözüne ettiğimiç iç savaş sonucunda (1865) köleler hürriyetlerine kavuşmuşlardır(118).

XX. yüzyılda ise, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile hiç kimseye kölelik ve kulluk yaptırılmayacağı teminat altına alınmıştır.

---

(117) Tahiroğlu, Bülent; Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik, İ.H.F.M., C.XLV-XLVII, Atatürk'e Armağandan ayrı basım, İstanbul 1982, s.654.

(118) Tahiroğlu, Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik, s.670.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ataay, Aytekin: Medeni Hukukun Genel Teorisi, İstanbul, 1980.

Ayiter, Kudret: Roma Aile Hukuku, Ankara, 1960.

Berger, Adolf: Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society, Philadelphia, 1953.

Buckland, W.W.: The Main Institutions of Roman Private Law, Cambridge, 1931.

Buckland-Mc Nair: Roman Law and Common Law, Cambridge 1936.

Del Vecchio, Giorgio: Hukuk Felsefesi Dersleri, Çev. Erman Şahir; İstanbul 1952.

Di Marzo, Salvatore: Roma Hukuku, Çev.: Umur Ziya; İstanbul, 1959.

Dural, Mustafa: Türk Medeni Hukukunda Gerçek Kişiler, İstanbul 1984.

Hançerlioğlu, Orhan: Ekonomi Sözlüğü, İstanbul, 1972.

İmre, Zahit: Medeni Hukuka Giriş, İstanbul, 1980.

Iustinianus, Institutiones: Çev. Umur Ziya; İstanbul, 1968.

Karadeniz, Özcan: Roma Hukuku, İstanbul, 1982.

Karadeniz, Özcan: Iustinianus'a Kadar Roma'da İş İlişkileri,
Ankara, 1976.

Koschaker, Paul/Ayiter, Kudret: Modern Hususi Hukuka Giriş
Olarak Roma Hususi Hukukunun Anahatları, Ankara 1975.

Kuyucuklu, Nazif: İktisadi Olaylar Tarihi, İstanbul, 1982.

Okandan, Recai Galip: Roma Amme Hukuku, İstanbul, 1944.

Özsunay, Ergun: Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu, İstanbul
1979.

Paribeni, Roberto: Roma Hukukunda Aile Kurumu, Çev. Talip,
Şemsettin; İ.H.F.M., C.1, 1935.

Pupliese, Giovanni: Roma Ailesine Tarihi Bir Bakış, Çev. Umur,
Ziya; İ.H.F.M., C.XXII, s.1-4, 1956.

Sahillioğlu, Halil: İktisat Tarihi Ders Notları.

Schwarz, Andreas, B.: Roma Hukuku, Çev.: Rado, Türkan; İstan-
bul 1965.

Schulz, Fritz: Classical Roman Law, Oxford 1951.

Tahiroğlu, Bülent: Roma Devletinin İktisadi Krizleri, İ.H.F.M,
C.XLV-XLVIII, Atatürk'e Armağandan ayrı basım, İstan-
bul 1982.

Tahiroğlu, Bülent: Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik, İ.H.F.M,
C.XLV-XLVII, Atatürk'e Armağandan ayrı basım, İstanbul
1982.

Tahiroğlu, Bülent - Erdoğmuş, Belgin: Roma Hukuku Meseleleri,
İstanbul 1985.

Tekinay, S.Sulhi: Medeni Hukuka Giriş Dersleri, İstanbul
1978.

Umur, Ziya: Roma Hukuku, İstanbul 1984.

Umur, Ziya: Roma Hukuku Lügati, İstanbul 1983.

Visky, Karoly: Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler,
Çev.: Tahiroğlu, Bülent; İ.H.F.M., C.XL, S.1-4, Ayrı
bası, İstanbul 1974.